

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

***«Умови забезпечення статевої вихованості
у дітей 5-6/7 років»***

студентки **Дорошенко Олесі Володимирівни**

Науковий керівник: Аніщук Антоніна
Миколаївна, канд. пед. наук, доцент

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент Пісоцький О.П.

канд. пед. наук, доцент Онищук І.А.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

м. Ніжин – 2019

АНОТАЦІЯ

Дорошенко О.В. Умови забезпечення статевої вихованості у дітей 5-6/7 років/О.В.Дорошенко. – Кваліфікаційна робота. – Ніжин, 2019. – 120 с.

У кваліфікаційній роботі розкрито зміст ключового поняття «статева вихованість», проаналізовано психолого-педагогічні дослідження щодо статевого виховання дітей дошкільного віку та чинні програми розвитку, виховання та навчання дітей старшого дошкільного віку в контексті досліджуваної проблеми. Експериментально вивчено особливості статевого виховання дітей 5-6/7 років; визначено рівні статевої вихованості; охарактеризовано вплив дорослих на формування статевої вихованості. Обґрунтовано педагогічні умови оптимізації статевого виховання у закладі дошкільної освіти; розроблено методику формувального експерименту та перевірено її ефективність.

Ключові слова: статева виховання, статева вихованість, статево-рольове виховання, статева ідентифікація, статева диференціація, старший дошкільний вік, система роботи.

ANNOTATION

Doroshenko O.V. Conditions for providing sexual education in children 5-6 / 7 years / O.V. Doroshenko. - Qualifying work. - Nizhin, 2019. - 120 p.

The qualification work outlines the content of the key concept of "sexual breeding", analyzes psychological and pedagogical research on sexual education of preschool children and current programs of development, education and training of older preschool children in the context of the problem under study. The features of sexual education of the children aged 5-6 / 7 years old have been experimentally studied; levels of sexual breeding have been determined; the influence of adults on the formation of sexual breeding has been characterized. The pedagogical conditions of optimization of sexual education in the institution of preschool education have been substantiated; the technique of forming experiment has been developed and its effectiveness has been checked.

Keywords: sexual education, sexual breeding, sex-role education, gender identification, sexual differentiation, older preschoolage, system of work.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ.....	9
1.1. Статева вихованість дошкільника як складова його особистісного зростання.....	9
1.2. Прихолого-педагогічні дослідження щодо статевого виховання дітей дошкільного віку.....	14
1.3. Аналіз чинних програм розвитку, виховання та навчання дітей 5- 6/7 років в контексті досліджуваної проблеми.....	21
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ І.....	29
РОЗДІЛ ІІ. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ...31	31
2.1. Методика констатувального експерименту.....	31
2.2. Визначення рівнів статевої вихованості дітей 5-6/7 років.....	40
2.3. Вплив дорослих на формування статевої вихованості дітей 5-6/7 років.....	47
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІ.....	53
РОЗДІЛ ІІІ. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ.....	55
3.1. Обґрунтування педагогічних умов оптимізації статевого виховання у закладі дошкільної освіти.....	55
3.2. Методика формувального експерименту.....	59
3.3. Визначення ефективності педагогічних умов забезпечення статевої вихованості у дітей 5-6/7 років.....	66
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ.....	75
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається тим, що соціальна стратегія держави, спрямована на створення умов для сталого розвитку України на основі використання і вдосконалення людського потенціалу, передбачає включення гендерного компонента в усі сфери суспільного життя: в політику, економіку, культуру, освіту. Метою такого підходу в педагогіці є виховання дітей різної статі, однаково здатних до самореалізації і розкриття своїх потенціалів і можливостей в сучасному суспільстві: осмислення і створення умов для максимальної самореалізації і розкриття здібностей дівчаток і хлопчиків в процесі педагогічної взаємодії.

Першою сходинкою у досягненні даної мети є оновлена дошкільна освіта, упровадження у сучасну педагогічну практику особистісно орієнтованого підходу. Адже дошкільний вік, за висловом О.Леонтьєва, є періодом первинного фактичного становлення особистості. Однією із складових цього процесу є формування у дітей дошкільного віку статевої свідомості та статево-рольових стандартів поведінки, що в результаті забезпечить статево вихованість дитини.

У Базовому компоненті дошкільної освіти України зазначено, що на кінець періоду дошкільного дитинства діти мають володіти «елементарними уявленнями про статево належність; орієнтуватися в ознаках своєї статевої належності; з повагою ставитися до представників своєї та протилежної статі» [4, с.5].

Програма «Я у Світі» орієнтує на підвищення уваги до таких аспектів освітньої роботи, як виховання у дошкільному віці культури статевої поведінки і міжособистісного спілкування, механізмів статевої ідентифікації та диференціації, толерантного ставлення до представників іншої статі [57].

Статеве виховання не є новим напрямком дослідження. Теоретичні аспекти проблеми статевого виховання дитини у загальній психології та педагогіці висвітлювали: Л. Виготський, О. Жаворонко, Д. Ісаєв, С.Ковальов, Д.Колесов, І. Кон, Є. Фром, З. Фрейд, А. Хрипкова, І. Юнда та інші.

На сьогодні численні дослідження науковців присвячено соціально-педагогічним аспектам проблеми статевого виховання (Г.Василенко, С.Гузенко, С.Гришак, Т.Говорун, О.Кузнецова та ін.); психологічним проблемам, пов'язаними із статтю (В.Абраменкова, В.Васютинський, К.Веселовська, Т.Говорун, О.Кікінеджи, Д.Коган, Я.Коломінський, О.Кононко, В.Кравець, Т.Титаренко та ін.); стосункам матері та дитини, досвіду спільної діяльності, спілкуванню батьків з дітьми, стимулюванню індивідуальності дитини відповідно статі та формуванню образу майбутньої сім'ї у старшого дошкільника (А.Аблітарова, А.Аніщук, Д.Міньков, А.Шевченко та ін.); статевої ролі соціалізації та ідентифікації (А.Аблітарова, А.Аніщук, С.Вихор, Т.Говорун, Д.Міньков, В.Каган, О.Кононко, Л.Олійник, Ю.Савченко та ін.).

Відомо, що статеве виховання – це складова загального процесу виховної роботи, яка повинна здійснюватися не лише у дошкільному навчальному закладі, а і у сім'ї шляхом їх співпраці у даному напрямі. Саме у дошкільному віці в дитини виробляється елементарне бачення світу і сприйняття себе у ньому, закладаються основи статевої свідомості та поведінки. Безстатеве виховання негативно позначається на формуванні особистості хлопчиків і дівчаток, становленні їхньої самосвідомості, статевої диференціації. Слід наголосити, що період старшого дошкільного віку є чи найважливішим етапом дитинства, який відіграє важливу роль у подальшому розвитку особистості, її статевої соціалізації.

Як зазначають провідні фахівці, важливими засобами статевого виховання старших дошкільників є сюжетно-рольові ігри, створення відповідного предметно-розвивального середовища та співпраця закладу дошкільної освіти й сім'ї.

Проте, варто наголосити на тому, що у сучасних закладах дошкільної освіти на статеве виховання дітей, зокрема, старших дошкільників, звертається мало уваги. На жаль, не завжди на належному рівні реалізуються умови забезпечення статевої вихованості у дітей. Та й вітчизняних

досліджень з вказаної проблеми, особливо виконаних на дітях дошкільного віку, бракує. Це обумовлює актуальність нашого дослідження на тему: **«Умови забезпечення статевої вихованості у дітей 5-6/7 років».**

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати педагогічні умови забезпечення статевої вихованості у дітей 5-6/7 років та методи оптимізації даного процесу в закладі дошкільної освіти та сім'ї.

Завдання дослідження:

1. Вивчити стан розробленості досліджуваної проблеми в педагогічній теорії; уточнити зміст понять «статеве виховання» та «статева вихованість дошкільників».

2. Визначити критерії, показники, компоненти та охарактеризувати рівні статевої вихованості дітей 5-6/7 років як результату їх статевого виховання у закладі дошкільної освіти та сім'ї.

3. Обґрунтувати вплив на статеву вихованість старших дошкільників сімейного та суспільного виховання.

4. Виділити педагогічні умови та методи оптимізації статевого виховання дітей 5-6/7 років у дошкільному навчальному закладі та сім'ї.

5. Перевірити ефективність запропонованої системи статевого виховання дошкільників .

Об'єкт дослідження: процес статевого виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови і методи оптимізації процесу статевого виховання дітей 5-6/7 років в закладі дошкільної освіти та сім'ї.

Гіпотеза дослідження: формуванню статевої вихованості у дітей 5-6/7 років сприятимуть забезпечення таких педагогічних умов:

- збагачення знань дітей про спільне-відмінне людей різних віково-статевих груп;
- вправлення дошкільників в умінні встановлювати та підтримувати гуманні взаємини з представниками різної статі;

– створення вихователями та батьками ціннісно насиченого середовища, сприятливого для формування статевої вихованості у дітей.

Теоретичну основу дослідження становлять розробки проблеми статеворольової соціалізації та ідентифікації, що містяться в працях А.Аблітарової, А.Аніщук, Т. Говорун, В.Кагана, О.Кононко, Л.Олійник, Ю.Савченко та ін.; положення Г.Василенко, Т.Говорун, О.Кузнецової та ін. стосовно соціально-педагогічних аспектів статевого виховання; тези щодо психологічних аспектів статевого виховання дітей, запропоновані В.Абраменковою, В.Васютинським, Т.Говорун, О.Кікінеджи, В.Кравцем, Т.Титаренко та ін.; доробок А.Аблітарової, А.Аніщук, Д.Мінькова, А.Шевченко та ін. щодо розвитку індивідуальності та формування образу майбутньої сім'ї у дітей старшого дошкільника.

Методи дослідження:

1. *теоретичні*: аналіз основних понять та їх синтез, систематизація та узагальнення матеріалу стосовно обраної теми; вивчення та узагальнення досвіду роботи педагогів ЗДО; обґрунтування теоретичних засад та методів організації формувального експерименту;

2. *емпіричні*: спостереження, індивідуальні бесіди, діагностичні та проєктивні методики;

3. *методи математичної статистики* для кількісного та якісного аналізу даних.

Експериментальна база дослідження: ДНЗ №16 «Оленка», м. Ніжин; кількість досліджуваних: 37 дітей старшого дошкільного віку та їх батьки, 7 вихователів.

Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження магістерської роботи полягає у тому, що вперше було досліджено процес забезпечення статевої вихованості у дітей 5-6/7 років; вивчено теоретико-методичні аспекти проблеми статевого виховання дітей 5-6/7 років; розроблено критерії, показники та рівні сформованості статевої вихованості у дітей старшого дошкільного віку; подальшого розвитку набули питання

розробки педагогічних умов та методів забезпечення статевої вихованості у дітей 5-6/7 у закладі дошкільної освіти та сім'ї.

Апробація результатів дослідження проходила шляхом висвітлення теоретичних питань у статті «Теоретичні аспекти проблеми статевого виховання дітей 5-6/7 років» на Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку», 21-22 листопада 2018 р. НДУ ім. М. Гоголя; представлення результатів проведеного дослідження у науковій статті « Експериментальне вивчення сформованості статевої вихованості дітей 5-6/7 років» на Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку», 21-22 листопада 2019 р. НДУ ім. М. Гоголя.

Структура й обсяг магістерської роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 120 сторінок, з них – 80 сторінок основного тексту. Список використаних джерел охоплює 6 сторінок. Магістерська робота містить 13 додатків, 4 таблиць.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ

1.1. Статева вихованість дошкільника як складова його особистісного зростання

Одним із завдань дошкільної освіти є інтеграція дітей у сучасну систему соціальних стосунків. Питання статевого виховання набувають своєї сили починаючи уже із закладу дошкільної освіти. Сучасні діти мають оволодівати відповідним рівнем статевої грамотності, здобувати досвід щодо сімейних стосунків і розширювати уявлення про взаємини між представниками різної статі. Статеве виховання дітей старшого дошкільного віку на сьогодні є одним з важливих і складних завдань освітньо-виховної роботи з дітьми. Результатом статевого виховання дітей дошкільного віку є формування у них *статевої вихованості*.

У Базовому компоненті дошкільної освіти вихованість розглядається як важливий показник результатів освітньо-виховної роботи. Задля забезпечення відповідних досягнень у вихованні дитини виділено освітню лінію «Дитина в соціумі», рівень засвоєння якої визначено у змісті соціально-комунікативної компетенції. Її зміст охоплює обізнаність дитини з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, уміння дотримуватися їх у спілкуванні, поведінці [4, с.5]. Однак готовність до взаємодії з довколишнім світом передбачає не лише вміння дитини орієнтуватися у світі людських взаємин, мати ціннісну етичну орієнтацію, але й передбачає також здійснення дорослим її статевого виховання.

Під *статевою вихованістю* Н. Попова розуміє інтегративну якість особистості, яка являє собою сукупність достатньо сформованих особистісних якостей, в узагальненому вигляді відображаючи систему соціальних відношень через призму статевої належності[37].

О. Кононко зазначає, що *статеву вихованість* необхідно розглядати як такий рівень розвитку особистості, який засвідчується узгодженістю знань, ставлення та поведінки дошкільника, збалансованістю його статевої свідомості й поведінки, сформованістю суспільно значущих якостей[20].

О.Василенко визначає *статеву вихованість* як властивість особистості, яка характеризується наявністю моральних цінностей і якостей та рівнем сформованості статевої культури дитини. Дослідниця виділяє такі компоненти та показники статевої вихованості: когнітивний (наявність анатомо-фізіологічних знань про людину, розуміння різних понять системи відносин «людина-людина»); емоційно-ціннісний (усвідомлення дитиною власного ставлення до осіб своєї та іншої статі, позиція у міжстатевих взаєминах, ціннісні орієнтації, мотиви, ідеали, переконання) та діяльнісно-поведінковий (готовність особистості до реалізації власних переконань у міжстатевих взаєминах, визначення життєвої позиції, відповідність поведінки статевої належності, вміння взаємодіяти з представниками різних статевих груп) [6].

Л.Олійник наголошує на тому, що статеву вихованість перш за все проявляється у культурі взаємовідношень між двома статями через гнучкість та мобільність статевої поведінки дитини, з характерними віковими її вміннями[33].

Аналіз наукових досліджень (В.Авраменкова, Л.Арутюнова, Л.Грабаровська, Є.Єремєєва, В. Каган, О.Кікінеджи, В.Луценко, Т. Рєпіна, Ю.Савченка, А.Столярчук та ін.), присвячених статево-вихованню як педагогічному явищу дозволяє представити його зміст статевої вихованості у вигляді структури, яка має в собі ряд взаємозалежних компонентів.

Когнітивний компонент полягає в усвідомленні дитиною своєї статевої належності і незворотності статі, що припускає освоєння визначеного кола знань, становлення системи узагальнених образів й уявлень індивіда про себе як представника певної статі.

Емоційно-ціннісний компонент пов'язаний зі ступенем прийняття дитиною своєї статевої належності, оцінкою нею своїх статевих особливостей та якостей, прагненням (чи його відсутністю) щось змінити в них, а також з емоційною оцінкою відносин з представниками своєї та протилежної статі.

Поведінковий компонент являє собою велику і різноманітну сферу дій, моделей статево-рольової поведінки, що засвоює дитина: від побутової поведінки до умінь у різних видах трудової і комунікативної діяльності. Цей компонент припускає наявність прагнення в дошкільника поводитися відповідно власним уявленням про чоловічий/жіночий стилі поведінки, конструювання взаємин із представниками своєї і протилежної статі.

Описані компоненти статевої вихованості синтезуються в «образі Я» дитини-дошкільника, що завжди виступає як образ «Я – чоловік (хлопчик)» чи «Я – жінка (дівчинка)». Формування даних образів такі вчені, як Ф.Додсон, Д.Ісаєв, В.Мухіна, Т. Рєпіна, Л.Столярчук, З.Фрейд та ін. розглядають як:

1. процес ідентифікації з батьками;
2. умовний зв'язок між наслідуванням зразкам чоловічої і жіночої поведінки та їх соціальне підкріплення;
3. організацію пізнання соціального світу в ході виконання ролі своєї статі;
4. процес впливів соціальних очікувань суспільства, що виникають відповідно до конкретної соціально-культурної матриці і знаходять своє відображення в процесі виховання.

Статева вихованість формується в процесі *статевого виховання*.

В.Каган визначає *статеве виховання* як «процес систематичного, свідомого, спрямованого впливу на психічний і фізичний розвиток хлопчика (чоловіка) і дівчинки (жінки) з метою оптимізації їх особистісного розвитку і діяльності в усіх, пов'язаних з взаєминах статей, сферах життя» [14, с. 56].

На думку І.Кона, статеве виховання означає весь процес статевої соціалізації, усі ті спрямовані та спонтанні впливи, що допомагають дитині

стати чоловіком чи жінкою, залучають до прийнятої в суспільстві системи статевих ролей і гендерних взаємин у трудовому, суспільному й особистому житті [17].

В.Кравець надає дещо інше визначення поняття «статеве виховання». Дослідник характеризує його як «організований і цілеспрямований процес формування в дітей, підлітків і молоді розумного, здорового ставлення до сексуальності, репродуктивного здоров'я і сексуальних стосунків, гетерогенної сексуальної орієнтації та адекватної їм сексуальної поведінки»[21, с. 8].

Ю.Савченко зазначає, що *статеве виховання* – це процес систематичної та цілеспрямованої взаємодії і впливу на дітей задля формування у них психології статі, яка характеризується особливостями переживань та поведінки у категоріях маскулінності і фемінінності, які відповідають системі статевих ролей / ідентичності [43].

Т.Говорун вважає, що поняття «*статеве виховання*» можна визначити, як процес формування статевої свідомості, оволодіння представниками різних статей нормами статевої поведінки та культурою міжстатевих відносин. До норм статевої поведінки, якими повинні оволодіти діти, дослідниця віднесла моральні, гігієнічні та естетичні [9].

Л.Столярчук на основі проведеного ним аналізу психолого-педагогічної літератури зазначає, що у кінці ХХ – початку ХХІ століть поряд із поняттям «статеве виховання» стали використовувати також і поняття «*статеворольове виховання*». Основою для статеворольового виховання стали закономірності соціальної статі, тобто формування *статеворольової поведінки* та якостей особистості відповідно до її статевої належності [48].

Проте, шляхом аналізу психолого-педагогічної літератури було встановлено, що між трактуваннями понять «статеве виховання» та «статеворольове виховання» існують відмінності. Так дослідники І.Кон, В.Кравець, О.Кузнецова приділяють поняттю «статеве виховання» більшу увагу та вважають, що воно є більш широким та глибшим, ніж поняття

«статеворольове виховання». На думку Д.Колесова, Т.Репіна, поняття «статеворольове виховання» є більш широким, С.Вихор зазначає, що між поняттями «статеве виховання», «статеворольове виховання» та «гендерне виховання» існує взаємозв'язок.

А. Хрипкова та Д.Колесов під поняттям «*статеворольове виховання*» мають на увазі довготривалий процес, у ході якого формуються якості, риси характеру та установки особистості, що визначають собою взаєностосунки людини з представниками іншої статі, відповідно до вимог суспільства[54,16].

На думку Н.Ледовских, в основі *статеворольового виховання* повинно лежати формування та закріплення таких якостей, як взаємоповага і дружба між дітьми різної статі, усвідомлення статевих особливостей у всіх видах життєдіяльності людини [25].

Гендерне виховання Р.Шулигіна та В.Мовчун інтерпретують як цілеспрямований, чітко організований і керований процес формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих та жіночих ролей, поведіння, діяльності, психологічних характеристик особистості, запропонованих суспільством своїм громадянам залежно від їх біологічної статі[56].

Першоосною статевого виховання дітей дошкільного віку є розвиток у них *статевої ідентифікації та диференціації*.

Під *статевою ідентифікацією* Л.Олійник має на увазі вміння дитини правильно ототожнювати себе з представниками певної статі, що проявляється в єдності поведінки та самосвідомості індивіда, який відносить себе до певної статі та орієнтується на вимоги відповідно до своєї статевої ролі. *Статева диференціація* визначається як відокремлення себе від представників протилежної статі, що проявляється в сукупності генетичних, морфологічних та фізіологічних ознак, на основі яких розрізняють чоловічу та жіночу стать [33].

В.Абраменкова вважає, що сутність *статевої диференціації* перш за все полягає у становленні психологічної статі, основою для якої виступає статево самопізнання та ціннісні орієнтації статеворольової позиції особистості, які вона реалізує у ході спілкування та діяльності. Результатом даного процесу є усвідомлення індивідом своєї статевої приналежності, формування статевої ідентичності та на їх основі статеворольових орієнтацій і зразків поведінки [2].

Отже, проаналізовані нами поняття є визначальними у розгляді висунутої нами проблеми. Вони взаємопов'язані та впливають одне з одного, дають можливість збагатити розуміння поняття «статева вихованість». Розвиток статевої вихованості передбачає узгодженість знань, ставлення та поведінки дошкільника як представника певної статі, і як неповторної особистості.

1.2. Прихолого-педагогічні дослідження щодо статевого виховання дітей дошкільного віку

У середині ХХ ст. у нашій країні під впливом соціальної ситуації, яка в ній склалася, розробкою проблеми статевого виховання майже не займалися. Лише в 60 – 70-і роки питання щодо статевого виховання взагалі і, зокрема, виховання дітей дошкільного віку знову набуло своєї актуальності і починає привертати увагу не лише дослідників, а й педагогів, батьків.

На сьогодні продовжує зростати значущість статевого виховання як необхідного компонента успішного розвитку особистості, починаючи з дошкільного віку. На думку більшості науковців, статево виховання дітей не повинно бути стихійним, а має здійснюватися систематично як у дошкільному навчальному закладі, так у сім'ї.

Питанням статевого виховання велику увагу приділяли такі видатні вчені: П. Блонський, Дж.Локк, А.Макаренко, Й.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо,

В.Сухомлинський та ін. На сьогодні проблему статевого виховання розглянуто у працях Т. Говорун, Д. Ісаєва, В. Кагана, О.Кононко, В. Кравця, О. Кузнецової, Л.Олійник, Ю. Савченко та ін.

Як зазначає К.Абрагам, статеве виховання дитини починається ще до її появи на світ: коли батьки чекають хлопчика чи дівчинки, тобто дитину тієї чи іншої статі. Ці бажання батьків можуть позначитися в подальшому на статевому розвитку дитини у ході неусвідомленого статевого виховання [1].

Так, *зміст статевого виховання* за Д. Ісаєвим, В. Каганом, складає все те, що забезпечує виховання цілісної особистості, що здатна адекватно усвідомлювати і переживати свої фізіологічні і психологічні особливості відповідно до своєї статевої приналежності та встановлювати завдяки дотриманню соціальних і моральних норм оптимальні стосунки з людьми своєї і протилежної статі в усіх сферах життя [13].

Ю. Савченко вважає, що *зміст статевого виховання* у дошкільному закладі має включати в себе питання статевої відмінностей у природі та людському суспільстві, чоловічих та жіночих соціальних ролей, поняття сім'ї та прав й обов'язків її членів. На його думку, *стать* – це біологічна відмінність між людьми, що визначається генетичними особливостями клітин, анатомо-фізіологічними характеристиками та репродуктивними функціями [43].

О. Кононко було виділено *завдання статевого виховання* з огляду їх спрямування на формування індивідуальності дітей 3-7 років, в основі якої міститься статева ідентичність[20]:

1. допомогти дитині усвідомити свою «Я -ідентичність», яка вміщує типові характеристики статі – анатомічні особливості людського тіла та формування особистого «Я-образу», який пристосовується до соціальних умов та проявляється в них;

2. сформувані уявлення про етапність у розвитку людини: зародження, народження, дорослішання, старість, закінчення життєвого

шляху, у ході яких дитина отримує відповіді на питання, стосовно продовження людського роду, життєвих цінностей;

3. формувати готовність для виявлення щирості, поваги, партнерських відносин з однолітками обох статей;

4. розвивати комунікативні уміння для реалізації різних статеворольових репертуарів в ігрових ситуаціях та реальній життєвій діяльності у дошкільних навчальних закладах;

5. формувати уявлення про поведінку з незнайомими людьми та навички особистої безпеки.

Завдання статевого виховання були сформульовані також В. Кравцем, серед них можна виділити такі, що можуть реалізовуватися у роботі з дітьми дошкільного віку, а саме: здійснення гетерогенної соціалізації, метою якої є формування відповідних (чоловічих чи жіночих) рис поведінки та правильне ставлення до протилежної статі; культивування дружби у взаємостосунках хлопців та дівчат; прищеплення навичок особистої гігієни [21].

І.Мезеря виділяє такі *завдання статевого виховання* [31]: виховання почуття соціальної відповідальності у взаєминах між статями; виховання прагнення мати міцну щасливу сім'ю, засновану на коханні, повазі й рівності; виховання здатності розуміння інших людей, здатності враховувати специфічні статеві їх особливості в процесі спільної діяльності; виховання здатності й прагнення оцінювати свої вчинки стосовно інших людей з урахуванням їх статевої приналежності; виховання відповідального ставлення до свого здоров'я й здоров'я інших людей.

Відомо, що статеве виховання як довготривалий процес повинно будуватися на певних принципах. Думки більшої частини сучасних дослідників щодо виділення та характеристики даних принципів співпадають.

З метою виділення та опису загальноприйнятих *принципів статевого виховання*, ми скористалися навчально-методичним посібником «Статево виховання у дошкільних закладах та початковій школі», у якому Л. Олійник

зазначає, що статеве виховання дітей повинне будуватися на таких принципах [33]:

1) принцип активності (використовувати будь-які ситуації в життєдіяльності дитини для вироблення у неї правильних установок щодо своєї статі і, відповідно, своєї статевої ролі);

2) принцип реалістичності (статево виховання має базуватися на реалістичному розумінні статевої диференціації);

3) принцип адресності (у статево вихованні мають враховуватися не лише вік дитини, а й психічний та фізичний її розвиток, а також соціальний і культурний рівень);

4) принцип неперервності (починаючи з раннього дитинства, процес статевого виховання має зберігати послідовність і наступність);

5) принцип правдивості (інформація, яка надається дитині, має бути правдивою, з урахуванням її віку та можливостей розуміння);

6) принцип довіри (відносини між дитиною та педагогом мають базуватися на довірі; слід серйозно ставитися до інтересів дитини, її бажань та проявів статевої поведінки).

О.Кузнецовою також було виділено *принципи статевого виховання* дітей, які, на її думку, впливають із загальних принципів виховної роботи. До таких принципів статевого виховання належать [24]:

1. врахування вікових та індивідуальних особливостей статі;
2. врахування інтелектуального рівня, наявних знань про статі;
3. зрозумілість;
4. диференційований характер, адресність;
5. індивідуальний підхід;
6. поетапність і послідовність;
7. правдивість;
8. єдність моральних знань, установок і реальної поведінки, відношення між статями.

Як зазначає Т. Рєпіна, батьки та педагоги прагнуть розвинути у дітей, насамперед, позитивне емоційне ставлення до своєї статі, почуття гордості за приналежність до неї, відповідні уподобання та інтереси; початкові якості мужності й жіночності і, звичайно ж, добрі взаємини між хлопчиками і дівчатками. Для досягнення такого результату важливо формувати як моральні почуття й уявлення, моральні мотиви поведінки, так навички та вміння, необхідні для реалізації отриманих уявлень, засвоєних знань [39].

Основними методами статевого виховання слід вважати:

- методи формування свідомості особистості;
- методи формування досвіду поведінки;
- методи стимулювання і корекції поведінки.

Із методів формування свідомості особистості І. Мар'єнко виділяє пояснення, навіювання, переконання і приклад. Пояснення передбачає повідомлення дітям певної інформації, роз'яснення значень тих чи інших рис особистості, норм і правил статевої поведінки. Навіювання сприяє актуалізації почуттів, ставлення до певних вчинків. Визначальним засобом навіювання можуть бути яскраві факти, приклади, особистість вихователя. Переконання дає можливість малюкові впевнитися в правильності своїх дій, завдяки цьому знання дитини поєднуються з її почуттями та волею. Провідними прийомами переконання є бесіда, розповідь, доказовість, перегляд слайдів, мультфільмів, створення ситуації співпереживання. Використання методу прикладу має стати одним із головних методів формування дитячої свідомості як у сім'ї, так і в дошкільному закладі. Виховний вплив прикладу - це своєрідна наочність у статевому вихованні дошкільників. Через наслідування вони швидше засвоюють правила статевої поведінки, переконуються в справедливості слів вихователя, батьків, приклад стимулює самовиховання. До методів формування досвіду поведінки належить привчання, вправи, доручення, виховні ситуації. Всі названі методи щоденно використовуються вихователями як на заняттях, так і в повсякденному житті. Вони сприяють вмінню дітей триматися природно,

бути терплячими, з повагою ставитися до представника протилежної статі. Ці методи потребують роз'яснення способів поведінки, практичного їхнього показу, організації відтворення показаних дій та неодноразового їхнього повторення. Методи стимулювання і корекції поведінки - заохочення і покарання - здійснюють стимулюючу корекційну функцію. Вони або підтверджують правильність вчинків або засуджують чи корегують [29].

При використанні методів покарання слід:

- враховувати стать дитини;
- враховувати її стан на момент здійснення негативного вчинку;
- дотримуватися педагогічного такту;
- не карати за незнання (пояснити).

Статеве виховання є невід'ємною частиною морального виховання і пов'язано з низкою педагогічних і спеціальних медичних проблем. Усе, що виховує цілісну особистість, здатну усвідомити спеціальні і моральні норми, з свої психологічні особливості і завдяки цьому встановлювати оптимальні стосунки з людьми своєї і протилежної статі, визначає мету статевого виховання. Воно повинно допомогти особистості, що розвивається, освоїти роль хлопчика чи дівчинки, юнака чи дівчини, а надалі – ролі не тільки чоловіка чи жінки, але і чоловіка і дружини, батька чи матері відповідно до суспільно-моральних принципів і гігієнічних вимог

Освітній компонент статевого виховання дошкільника, на думку І.Цюпак, спрямовується на задоволення цікавості дітей щодо репродуктивної функції дорослої людини, виконання ролі батька-матері. Педагогічно спрямоване статеве виховання дошкільнят дозволяє виробити у дітей стійкий імунітет проти “вуличної” просвіти, сформувані уявлення про відмінність правил чоловічої та жіночої поведінки. Виховна робота з дітьми сприяє засвоєнню нормативних основ дитячої поведінки, виробленню санітарно-гігієнічних навичок, набуттю певного емоційного досвіду міжстатевого спілкування з однолітками. Як результат виховних зусиль сім'ї, дошкільних закладів формуються особливості поведінки, адекватні статевій належності,

первісні уявлення про рід і родинне життя, про призначення чоловіка і жінки в сім'ї та суспільстві [55].

Науковці підкреслюють, що всі або майже всі онтогенетичні характеристики є не просто віковими, а передусім статево віковими, адже найперша категорія, в якій дитина усвідомлює власне "Я", – це статева приналежність. А це означає, що психолого-педагогічна наука, як і педагогічна практика, не можуть ігнорувати таку фундаментальну біосоціальну властивість, як стать [7].

Основними чинниками статевої соціалізації дітей є батьки, інші члени сім'ї (дідусь, бабуся, брат, сестра) та однолітки. Гармонійна повна сім'я сприяє становленню психологічної статі та формуванню адекватних статево-рольових уявлень, засвоєнню статевих ролей та цінностей, стимулює процес ідентифікації дитини з особою своєї статі, передусім із батьком або матір'ю. Суперечливим і проблемним є процес статевої соціалізації хлопчиків, оскільки «фемінінна педагогіка» сім'ї та дитячого садка ускладнює формування адекватних статево-рольових уявлень і маскулінної статево-рольової ідентифікації, гальмує засвоєння дошкільником «чоловічих» статевих ролей і цінностей. Несприятливий емоційно-психологічний клімат у сім'ї негативно позначається на статевої соціалізації дітей обох статей, але особливо небезпечним він є для статево-рольової орієнтації хлопчиків. Статева роль як один із найпоширеніших механізмів дитячого наuczіння статево визначеної поведінки дістає закріплення й уточнення у спілкуванні й діяльності з однолітками. Дошкільники підкріплюють один в одного адекватну для статі поведінку, а неадекватні статево-рольові уявлення й орієнтація в колі ровесників зникають швидше, ніж за інших обставин. Хлопчики чутливіші за дівчаток до соціального тиску з боку однолітків при невласивій для їхньої статі поведінці[27].

Таким чином, заклад дошкільної освіти та сім'я, реалізуючи проблему статевого виховання дошкільників, покликані забезпечити повноту і цілісність культурно-освітнього середовища, в якому дитина мала б

можливість відкрити для себе свою стать (фізичну, соціальну, поведінкову, рольову та ін.), набути статево-рольовий досвід і сформувати стійкий, позитивний образ "Я - хлопчика" чи "Я - дівчинки".

1.3. Аналіз Базового компонента та чинних програм розвитку, виховання та навчання дітей 5-6/7 років в контексті досліджуваної проблеми

Базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт дошкільної освіти – «передбачає засвоєння змісту дошкільної освіти як завершеного етапу, розрахованого на весь період дошкільного дитинства, сформованість мінімально достатнього та необхідного рівня освітніх компетенцій дитини перших 6-7 років життя, що забезпечує її повноцінний психофізичний та особистісний розвиток, соціальну адаптацію та психологічну готовність до навчання у школі. Визначені Базовим компонентом дошкільної освіти вимоги до обсягу необхідної інформації, життєво важливих умінь і навичок, системи ціннісних ставлень до світу та самої себе є обов'язковими для виконання всіма учасниками освітнього процесу в дошкільних навчальних закладах, незалежно від їх підпорядкування, типу та форм власності» [4, с. 2].

У освітній лінії «Особистість дитини» зазначено, що під кінець старшого дошкільного віку дитина «..має елементарне уявлення про статеvu належність. Орієнтується в ознаках своєї статевої належності, з повагою ставиться до протилежної статі» [4, с. 8].

Інформація, що стосується результатів статевого виховання подана коротко, автори не вживають поняття «статева вихованість», однак простежується відповідність засвоєних знань та наявних умінь у дітей її компонентам – когнітивному, емоційно-ціннісному та поведінковому.

Програми розвитку, виховання і навчання дітей дошкільного віку орієнтують педагогів на здійснення індивідуального та диференційованого підходу до дитини у процесі її виховання. На нашу думку, це неможливо

зробити не враховуючи, перш за все, статевої належності дошкільника, якою обумовлюються індивідуальні особливості дитини, її стиль поведінки.

Освітня програма - це єдиний комплекс освітніх компонентів, спланованих і організованих закладом дошкільної освіти для досягнення вихованцями результатів навчання (набуття компетентностей), визначених Базовим компонентом дошкільної освіти.

Для аналізу ми візьмемо такі чинні програми як: програма розвитку дитини від народження до 6 років «Я у Світі» ; освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина». програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля».

У програмі «Я у Світі», в межах освітньої лінії «Особистість дитини» у блоці «Розвиток особистості» зазначено, що уже у другому півріччі першого року життя дитина розпізнає стать рідних та близьких людей, по-різному на них реагує [57,с.28]. Зазначено, що на третій рік життя «дитина починає усвідомлювати свою статево належність, називає свою стать, знає основні правила статево-рольової поведінки. Вона володіє елементарними знаннями про особливості хлопчиків та дівчаток, розпізнає представників різної статі різних вікових груп, радіє своїй статевої належності; знає і намагається дотримуватись основних правил догляду за собою як представником певної статі. З допомогою педагога намагається орієнтуватися на зразки соціальної поведінки осіб різної статі»[57, с. 83]. На даному віковому етапі у дитини продовжується формування статевої свідомості та статево-рольової поведінки. З огляду на це, автори програми вважають, що статево виховання слід починати саме в даному віці і початковим його етапом повинно бути формування вміння дитини правильно визначати свою статево належність. Тому педагоги мають реалізувати диференційований підхід до освіти хлопчиків і дівчаток. Статево виховання дітей третього року життя повинно бути спрямоване на розвиток і становлення у них елементарних форм їх статевої свідомості та статево-рольової поведінки.

Аналізуючи вікові можливості дітей молодшого та середнього віку, слід зазначити, що дана проблема висвітлена в межах освітньої лінії «Особистість дитини» у блоці «Фізичний розвиток» (складник «Статева ідентифікація та диференціація»). Так, у освітній програмі вказано, що на четвертий рік життя «дитина диференціює людей за ознакою статі, знає, що вона дівчинка (хлопчик), радіє цьому. Вона починає усвідомлювати та розрізняти відмінності у зовнішньому вигляді, будові тіла, поведінці людей різної статевої належності. Все більше цікавиться тим, що відрізняє хлопчика від дівчинки, хлопчика від чоловіка, дівчинку від жінки» [57, с. 156]. На даному етапі у дошкільників закладаються основи статевої свідомості та статевої поведінки, формується досвід адекватного поводження в одно – та різностатевому угрупованні.

Нап'ятому році життя «дитина починає усвідомлювати постійність своєї статевої належності, її незмінність незалежно від зачіски, одягу, виду діяльності, уподобань. Вона чіткіше визначає переваги своєї статі, радіє їм, розповідає про них іншим, презентує їх оточенню. Дитина все пильніше вдивляється у зовнішній вигляд та поведінку рідних і незнайомих людей різної статі та віку, починає усвідомлювати деякі особливості статевої поведінки. За підтримки дорослого дитина намагається дотримуватись деяких соціальних стандартів (хлопчики не плачуть, вони фізично вправніші й сильніші; дівчатка чутливіші, ніжніші)» [57, с. 158].

У старшому дошкільному віці хлопчики й дівчатка «усвідомлюють свою статево-належність, знаходять у ній переваги, охоче приймають себе як представника певної статі; починають усвідомлювати, що відмінності між хлопчиками та дівчатками стосуються передусім будови тіла, а не довжини волосся, особливостей одягу, поведінки; що бувають схожі на хлопчиків дівчатка і хлопчики, що нагадують дівчаток. ... розуміють, що будова тіла визначається природою і пристосована для продуктивного функціонування організму.» [57, с. 258]. У дітей даного віку уже сформований елементарний досвід статевої поведінки.

Показниками компетентності дитини на кінець дошкільного віку є: «дитина приймає свою статеву належність і радіє їй, поводить ся відповідно до своєї соціальної ролі та статево-рольового стандарту поведінки; (дівчинка виявляє турботу, опікується молодшими, доглядає за ними, наводить порядок, тощо;хлопчик захищає, підтримує, полстується місцем, утримується від плачу, агресії, демонстрації сили), диференціює на малюнку зображення чоловічої та жіночої фігури, типово деталізує та індивідуалізує відповідне зображення» [57, с.263].

Таким чином, можна стверджувати, що у даній освітній програмі питання статевого виховання дошкільників детально розглянуто її авторами в освітній лінії «Особистість дитини», надано показники статевої вихованості, які змінюються і доповнюються відповідно до вікових періодів розвитку дитини та характеризуються певними знаннями, емоційно-ціннісним ставленням, поведінковими проявами. На думку розробників програми, статева вихованість є складовою частиною «образу Я» дитини дошкільного віку.

У програмі «Дитина», освітній програмі для дітей від 2 до 7 років, питання статевого виховання частково висвітлено у змісті педагогічної роботи у розділі «Дитина в соціумі». Статеве виховання, на думку авторів програми, полягає у розвитку статевовікової диференціації дітей, а саме: «вчити орієнтуватися у віці людей: діти, дорослі, літні люди; статі: чоловіки (хлопчики), жінки (дівчатка)» [12, с. 36]. Також зазначено, що у три роки дитина «починає засвоювати гендерні ролі і гендерний репертуар: дівчинка-жінка, чоловік-хлопчик. Вона адекватно ідентифікує себе з представниками своєї статі, має початкові уявлення про власну гендерну приналежність, аргументує її за низкою ознак. У цьому віці діти диференціюють інших людей за статтю, віком... Починають виявляти інтерес, увагу,турботу щодо дітей іншої статі» [12, с. 54].

У даній освітній програмі в характеристиці особливостей середнього дошкільного віку (5 рік життя), що представлена у розділі «Особистість

дитини», надана інформація про результативність гендерного виховання дошкільників: «Діти з 4 до 5 років вже мають диференційоване уявлення про власну гендерну приналежність, аргументують її за низкою ознак; виявляють прагнення до дорослішання відповідно до адекватної гендерної ролі; вони опановують окремі способи дій, що домінують у поведінці дорослих людей відповідно до гендеру» [12, с. 96-97].

У межах цього ж самого розділу програми зазначено також і про гендерне виховання дітей 5-6 років, що подано таким описом: «... у дитини формується система первинної гендерної ідентичності...У цьому віці діти мають диференційоване уявлення про свою гендерну приналежність за істотними ознаками. Дошкільнята оцінюють свої вчинки відповідно до гендерної приналежності, усвідомлюють необхідність і доцільність виконання правил поведінки у взаєминах з дітьми різної статі відповідно до етикету,... орієнтуються на соціально схвальні зразки жіночих і чоловічих проявів людей, літературних героїв...» [12, с. 144-145]. При аналізі розділу «Дитина в соціумі» програми у описі змісту педагогічної роботи, нам вдалося з'ясувати, що вихователі у роботі з дітьми повинні продовжувати формувати у них уявлення про статево-рольові стандарти поведінки чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток.

Діти 7 року життя, відповідно до освітньої програми «...володіють узагальненими поняттями про свою гендерну приналежність, встановлюють взаємозв'язки між своєю гендерною роллю та різними проявами чоловічих і жіночих властивостей. Діти відчують задоволення та гідність від своєї гендерної приналежності, аргументовано обґрунтовують її переваги» [12, с. 202-203].

Таким чином, автори програми «Дитина» більше значення надають гендерному вихованню, інформація щодо якого висвітлена у розділах «Особистість дитини» та «Дитина у соціумі», у той час як простежується тісний його взаємозв'язок із статевим (автори програми зазначають, що

починаючи із 3-річного віку формувати у дитини вміння розрізняти людей за їх статтю та віком).

У програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» питання статевого виховання дітей дошкільного віку, починаючи з 3-го року життя розглянуто у межах освітньої лінії «Особистість дитини», у розділі «Здоров'я та фізичний розвиток», складник «Статева ідентифікація та диференціація».

На думку автора програми, робота вихователя з дітьми раннього віку за складником «Статева ідентифікація та диференціація» повинна спрямовуватися на їх самопізнання, усвідомлення власної статі, незворотності своєї статевої належності; формування доброзичливого ставлення до представників своєї та протилежної статі, статевої самосвідомості та початкових навичок статевої поведінки [5]. Показником компетентності є вміння дитини правильно оперувати назвами людських статей.

Діти молодшого дошкільного віку вже мають елементарні уявлення про стать, тому зміст процесу їх статевого виховання у програмі визначено так: «Формувати елементарні уявлення про стать, уміння пояснювати відмінності між представниками різних статей, формувати уявлення про типові риси характеру хлопчика та дівчинки, розповідати про моральні норми взаємин між представниками протилежної статі»[5, с.55]. Показником компетентності за освітньою лінією «Особистість дитини», що стосується результату статевого виховання, є наявність у молодшого дошкільника вміння розрізняти людей за статтю, віком та усвідомлення того, що людина проходить різні етапи життєвого циклу.

Відповідно до змістового наповнення програми, статево виховання дітей середнього дошкільного віку включає в себе розвиток у дитини статевої ідентифікації та свідомості, формування навичок спілкування з однолітками й адекватної статевої волі завдяки правильній статевої поведінці батьків [5].

Вікові можливості дитини *6-го року життя* (старший дошкільний вік) значно розширюються, порівняно з попередніми віковими періодами, дана особливість стосується і процесу статевого виховання. Так, у даній освітній програмі зазначено, про те що необхідно «підтримувати позитивне ставлення дітей до власної статі. Сприяти набуттю дітьми культури взаємин між статями, засвоєнню моральних норм так, щоб вони стали їхніми внутрішніми переконаннями. Виховувати повагу до представників протилежної статі. Вчити враховувати специфічність гендерних особливостей під час спільної діяльності. Формувати в дітей загальноприйняті риси хлопчиків і дівчаток індивідуальні, ті, в яких виявляється неповторність та індивідуальність особистості», вперше йде мова про методи, якими можуть користуватися вихователі у роботі з дітьми: «... через створення проблемних ситуацій, близьких життєвому досвіду дітей, театралізованих ситуацій, формувати уявлення про те, якими мають бути чоловік і жінка»[5, с.168].

Отже, даний напрям роботи висвітлено в межах складника «Статева ідентифікація та диференціація» розділу «Здоров'я та фізичний розвиток», що входить до освітньої лінії «Особистість дитини»; поняття «статеве виховання» та «статева вихованість» автором програми не використовуються; простежується поступове ускладнення змістової наповнюваності програми щодо проблеми статевого виховання, що є характерним для особистісно-зорієнтованого та ціннісного підходу у дошкільній освіті.

Таким чином, проведений аналіз освітніх програм дозволив зробити висновок про те, що статеве виховання дітей дошкільного віку як окремий напрямок роботи, найгрунтовніше представлено у програмі «Я у Світі». У програмі «Дитина» від 2 до 7 років самі поняття «стать» та «статева вихованість» не використовуються, більше уваги приділено гендерному вихованню, тож можна стверджувати, що питання статевого виховання, як окремого напрямку роботи з дітьми у даній програмі не висвітлено. Програма «Українське дошкілля» включає даний напрямок в межах освітньої

лінії «Особистість дитини»; автори звертають увагу педагогів на усвідомлення дитиною статевої ідентифікації та диференціації.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

У даному розділі нами, в результаті аналізу відповідної психолого-педагогічної літератури, були виокремлені, розкриті та охарактеризовані такі основні опорні поняття з даної проблеми: «*статева вихованість*», «*статеве виховання*», «*статеворольове виховання*», «*статеворольова поведінка*», «*гендерне виховання*», «*статева ідентифікація*», «*статева диференціація*»; виділено та охарактеризовано підходи науковців та педагогів до визначення змісту, мети, завдань, напрямів, принципів організації та здійснення статевого виховання дітей дошкільного віку.

Складовою особистісного зростання дошкільника є статеве вихованість, яка є результатом статевого виховання. Під статевою вихованістю розуміється рівень розвитку особистості, який засвідчується узгодженістю знань, ставлення та поведінки дошкільника, рівнем сформованості статевої культури дитини. Виділено когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти статевої вихованості, які синтезуються в «образі Я» дитини-дошкільника, що завжди виступає як образ «Я –(хлопчик)» чи «Я –(дівчинка)».

Статеве виховання є необхідним компонентом успішного розвитку особистості, починаючи з дошкільного віку. *Зміст статевого виховання* складає все те, що забезпечує виховання цілісної особистості, що здатна адекватно усвідомлювати і переживати свої фізіологічні і психологічні особливості відповідно до своєї статевої приналежності. *Завдання статевого виховання* передбачають формування індивідуальності дітей 3-7 років, в основі якої міститься статеве ідентичність.

Основними методами статевого виховання є: методи формування свідомості особистості; формування досвіду поведінки; стимулювання і корекції поведінки. Статеве виховання тісно пов'язане з моральним.

Матеріали щодо здійснення статевого виховання висвітлено у Базовому компоненті дошкільної освіти, найбільш змістовно та систематизовано подано у Програмі розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі»; у

програмі «Дитина» від 2 до 7 років більше уваги надається гендерному вихованню, інформація щодо якого висвітлена у розділах «Особистість дитини» та «Дитина у соціумі». Статеве виховання, як окремий напрямок роботи з дітьми у даній програмі не висвітлено.

У Програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» завдання щодо статевого виховання дітей висвітлено у освітній лінії «Особистість дитини», розділі «Здоров'я та фізичний розвиток». Основна увага приділяється статевій ідентифікації та диференціації дошкільника.

Крім вікових можливостей дітей, у програмах визначаються і основні завдання виховної роботи щодо забезпечення статевої вихованості дошкільників, що реалізуються внаслідок здійснення диференційованого підходу. Звертається увага і на роль батьків у статевому вихованні дітей, які мають з раннього віку доступно й лаконічно роз'яснювати дітям незрозумілі їй аспекти буття та взаємовідносини чоловіка та жінки, відповідати на їх незручні запитання правдиво, проте без надмірної деталізації. Все це буде сприяти формуванню у дитини здатності досить легко характеризувати динаміку змін, які відбуваються впродовж життя з представниками різної статі, засвоєнню статевої поведінки, що в результаті приведе до статевої вихованості дитини.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ

2.1. Методика констатувального експерименту

Для з'ясування стану досліджуваної проблеми у практиці роботи закладу дошкільної освіти, нами був організований та проведений *констатувальний експеримент*. До вибірки ввійшли 37 дітей старшого дошкільного віку, 37 батьків та 7 вихователів.

Мета проведення констатувального експерименту полягала у вивченні статевої вихованості дітей 5-6/7 років та ставлення вихователів і батьків до процесу їх статевого виховання.

Завдання експерименту полягали у:

1. Розробці методики констатувального експерименту.
2. Визначенні критеріїв та показників статевої вихованості дітей дошкільного віку.
3. Характеристиці рівнів статевої вихованості дітей старшого дошкільного віку.
4. З'ясуванні впливу дорослих на формування статевої вихованості дітей 5-6/7 років.

В ході констатувального дослідження нами були використані *методики* для визначення стану сформованості статевої вихованості у дітей, *індивідуальна бесіда* з дітьми, спостереження. З дорослими проводилось *анкетування*.

Для визначення рівнів статевої вихованості дітей 5-6/ 7 років нами були використані такі методики: *методика* «Статеві-вікова ідентифікація» (Н. Белопольська) (див. дод. А), *індивідуальна бесіда* з дитиною «Я – дівчинка, я – хлопчик», *методика* «Намалюй людину» (див. дод. Б), *ситуації морального вибору* (див. дод.В), *спостереження* (див.дод.Г), *методика* «Незакінчені ситуації» (О. Іванова) (див. дод. Д).

Структурними *компонентами* статевої вихованості дітей старшого дошкільного віку виступили *когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти*.

У таблиці 2.1 схарактеризовано показники кожного із зазначених компонентів.

Таблиця 2.1

Компоненти та показники статевої вихованості дітей старшого дошкільного віку

КОМПОНЕНТИ	ПОКАЗНИКИ
Когнітивний	Здатність визначити дитиною свою належність до певної статі та усвідомлення її незмінності; спроможність визначати вікові етапи життя людини відповідно до статі; правильна ідентифікація та диференціація за статтю себе згідно вікових категорій за параметрами орієнтації у минулому, теперішньому і майбутньому часі; знання норм статево-рольової поведінки; розуміння основних особливостей та якостей хлопчиків і дівчаток, здатність їх пояснити.
Емоційно – ціннісний	Позитивне ставлення до своєї статевої належності; радість з приводу своїх статевої особливостей, бажання їх продемонструвати іншим; небажання змінити свою статево належність; здатність знайти переваги у своїй статі; повага до себе як до хлопчика (дівчинки).
Поведінковий	Уміння будувати свою статево-рольову поведінку відповідно до моральних та соціальних стандартів, особистого досвіду, вимог ситуації; здатність ідентифікувати та диференціювати статево особливості (власні та оточуючих людей), брати їх до уваги під час прийняття рішень та у ході діяльності.

Відповідно до виділених компонентів нами розподілені методи дослідження статевої вихованості у дітей (таблиця2.2).

Таблиця 2.2

Характеристика методів констатувального експерименту відповідно до визначених компонентів

	Компоненти статевої вихованості	Діагностичний інструментарій
.	Когнітивний	1. Методика «Статево-вікова ідентифікація» (Н. Белопольська) 2. Індивідуальна бесіда з дитиною «Я – дівчинка, я – хлопчик»
.	Емоційно-ціннісний	➤ Методика «Намалюй людину» (К.Маховер) ➤ Ситуації морального вибору
.	Поведінковий	➤ Спостереження ➤ Методика «Незакінчені ситуації»(О. Іванова).

З метою визначення рівнів сформованості статевої вихованості досліджуваних, нами були виділені *критерії та їх показники* (таблиця 2.3).

	Критерії	Показники
1.	Знання основних відмінностей представників чоловічої та жіночої статі	Називає: основні ознаки та відмінності представників чоловічої та жіночої статі (основні та другорядні); відмінності хлопчиків-чоловіків, дівчаток-жінок; характеризує динаміку їхніх змін з віком; обґрунтовує, чому він (вона) хлопчик (дівчинка); перераховує сильні і слабкі сторони кожної статі; знає і може перерахувати, чого оточуючі очікують від хлопчиків і дівчаток.
2.	Позитивне ставлення до своєї статевої належності, визнання її сильних сторін	Радіє тому, що він (вона) хлопчик (дівчинка); з повагою ставиться до своєї статевої належності, радіє їй; цінує свої чесноти, переживає з приводу своїх вад; поважає себе; позитивно ставиться до своїх майбутніх соціальних ролей на різних життєвих етапах; поважає чесноти та визнає досягнення представників протилежної статі, не принижує їх, не применшує їх.

3.	Орієнтація у поведінці та діяльності статеворольові стандарти, прагнення їх дотримуватися.	Дотримується статеворольових стандартів, намагається поводитися відповідно соціально схвалюваним зразкам поведінки, вимогам до представників своєї та протилежної статі, помічає їх порушення; виявляє повагу та налагоджує доброзичливі взаємини з хлопчиками і дівчатками; обирає ігрові ролі та атрибути відповідно статевим стандартам.
----	--	---

В ході аналізу даних до уваги бралися: *сила* прояву кожного показника (сильно, посередньо, слабо виражений), *стабільність* їх прояву у різних життєвих ситуаціях та умовах (виявляється завжди, час-від-часу, рідко, ніколи).

Вивчення когнітивного компонента.

Методика «Статеві-вікова ідентифікація» призначена для визначення рівнів сформованості тих аспектів самосвідомості, які пов'язані з ідентифікацією статі та віку. Під час проведення даної діагностичної методики було використано два набори кольорових карток, на яких зображено представників жіночої та чоловічої статі у різні періоди життя: від немовлячого віку до старості. Кожний набір (жіночий або чоловічий варіант) складався із шести карток. Вигляд зображеного на них персонажа демонстрував типові риси, що відповідали певній фазі життя і відповідній їй статево-віковій ролі: немовлячому віку, дошкільному дитинству, шкільному віку, юності, зрілості та старості.

Дана методика реалізовувалася у дві послідовні фази.

Завдання першої полягало в оцінці можливостей дитини правильно визначати свій теперішній, минулий і майбутній статево-віковий статус на прикладі запропонованого їй демонстраційного матеріалу. Перед дошкільником на столі в хаотичному порядку було розкладено всі 12 картинок (обидва набори). Кожному досліджуваному було запропоновано

показати, якому образу відповідає його уявлення про себе у даний момент. Якщо дитина робила правильний вибір картинки, вважалось, що вона правильно ідентифікує себе з відповідною статтю та віком. Результати фіксувалися у протоколі (див. дод.А).

Під час другої фази дослідження порівнювалися уявлення дошкільника про *Я-привабливе*, *Я-непривабливе*. На столі перед кожним досліджуваним були представлені обидві послідовності картинок. Йому пропонувалося показати, який образ у послідовності здається найпривабливішим, потім найбільш непривабливим.

Індивідуальна бесіда з дитиною «Я – дівчинка, Я – хлопчик»

Мета бесіди: визначення міри усвідомленості дитиною своєї статевої належності, її незмінності, різниці між представниками різних статей.

Питання бесіди з хлопчиками:

1. Ти хлопчик чи дівчинка?
2. Може бути так, що ти ввечері ляжеш спати хлопчиком, а прокинешся дівчинкою?
3. Чим відрізняються хлопчики від дівчаток?
4. Коли ти виростеш, ким ти будеш:

Питання бесіди з дівчатками:

1. Ти дівчинка чи хлопчик?
2. Може бути так, що ввечері ти ляжеш спати дівчинкою, а прокинешся хлопчиком?
3. Чим відрізняються дівчатка від хлопчиків?
4. Коли ти виростеш, ким ти будеш?

Бесіда проходила індивідуально із кожною дитиною, не перевищувала за своєю тривалістю 10 хвилин, проходила в одній і тій самій формі та послідовності пред'явлення запитань.

Досліджуючи *емоційно-ціннісний компонент* статевої вихованості, нами використана *методика «Намалюй людину»*.

Мета: з'ясувати здатність дошкільника диференціювати типові ознаки представників жіночої та чоловічої статі, деталізувати їх, демонструвати ставлення до своєї статевої належності (позитивне, негативне).

Методика передбачала виконання трьох завдань, для виконання яких кожному дошкільнику було надано набір кольорових олівців (мінімум 6 кольорів), аркуш паперу (формату А-4), гумку для витирання.

Перше завдання полягало у тому, що дитині пропонувалося намалювати людину. При цьому стать людини, яку потрібно було намалювати, не вказувалася. Далі пропонувалося намалювати людину протилежної статі, Сутність третього завдання полягала у тому, щоб старший дошкільник намалював себе.

Інформація, зібрана під час проведення даної методики мала характеризувати статевою рольову ідентифікацію дитини загалом (адекватна/неадекватна, позитивна/ негативна) та стан її розвитку, розвиток статевої ідентифікації та диференціації.

Результати із врахуванням критеріїв оцінки кожного з трьох малюнків фіксувалися у протоколі (Дод.Г). До критеріїв оцінки належали: представник якої статі зображений на першому малюнку; кількість використаних кольорів на малюнках кожного етапу дослідження; кількість зображених деталей тіла; спосіб зображення тулуба; абсолютна величина фігур на всіх малюнках; місце розташування фігури на аркуші паперу; витирання і перемальовування деталей малюнка; додаткові предмети на малюнку, фон.

Ситуації морального вибору

У якості другого методу, за допомогою якого фіксувалися показники емоційно-ціннісного компонента, було використано моделювання ситуацій морального вибору. Експериментатор пропонував досліджуваним обрати бажаний для них вид діяльності, партнера по грі, матеріал та атрибути і фіксував відповідність виборів статевої належності дитини у відповідну таблицю (див. дод. Д). Кожній дитині надавалося по 3 вибори. Дані ситуації

організовувалися у другій половині дня, шляхом надання дитині можливості вибрати вид діяльності, яким вона хоче займатися, підібрати для неї атрибути із реального предметно-розвивального середовища вікової групи та вибрати собі партнера із своїх однолітків.

Якщо вибрані дитиною вид діяльності та атрибути до неї відповідали її статевій належності, а у ролі партнерів виступали однолітки своєї статі – це вказувало на адекватність статевої ролі ідентифікації старшого дошкільника, розвиненість у нього позитивного ставлення до своєї статевої належності.

Вивчаючи *поведінковий компонент*, використовували *спостереження і методику «Незакінчені ситуації»*(О. Іванова).

Мета спостереження полягала у визначенні особливостей статевої поведінки дітей старшого дошкільного віку у різних життєвих ситуаціях.

Вид спостереження: наукове, стандартизоване, групове, зовнішнє.

Форма фіксації: протокол (Дод. Е).

Згідно програми, спостереження здійснювалося за усіма дітьми протягом місяця. Спостереженням було охоплено 37 дітей.

Результати спостереження дозволили одержати інформацію щодо типової для кожного досліджуваного статевої поведінки.

Отримані результати *спостереження* фіксувалися у спеціальному бланку під час прогулянки та самостійної ігрової діяльності.

Критеріями, які бралися до уваги під час спостереження були:

1. Статева ідентифікація та диференціація старшого дошкільника.
2. Відповідність поведінки дитини її статевій приналежності.
3. Вміння будувати взаємовідносини з представниками своєї та протилежної статі, розвиток емпатії та доброзичливості.

Методика «Незакінчені ситуації» (О.Іванова)

Мета: визначення особливостей проектування досліджуваними на себе того чи іншого варіанту статевої поведінки.

Кожній дитині відповідно до її статевої належності пропонувався варіант незакінченої історії. Завдання полягало у тому, щоб спроектувати свою можливу поведінку в запропонованій дослідником ситуації. За характером придуманого хлопчиком чи дівчинкою закінчення розповіді робився висновок про особливості засвоєння дитиною статевої поведінки.

На основі вибору варіанту поведінки кожною дитиною, що фіксувався у спеціальній таблиці, дослідник робив висновок про адекватність/неадекватність статевої поведінки кожного досліджуваного.

Співставлення даних, одержаних по кожному з використаних нами емпіричних методів дослідження, дозволить виділити рівні статевої вихованості досліджуваних 5-6/7 років, визначитися із кількістю груп, що вирізняються між собою збалансованістю знань, ставлення та поведінки.

З огляду на те, що батьки та педагоги дошкільного закладу значною мірою впливають на процес статевого виховання дітей, а отже і на його результат – статево вихованість дошкільників, необхідно було визначити ставлення дорослих до означеної проблеми. З цією метою було використано *анкетування вихователів та батьків*.

Анкета для вихователів (див. дод. Ж) була спрямована на виявлення розуміння педагогами змісту статевого виховання дошкільників, організації педагогічних умов щодо формування статевої вихованості у дітей.

Нас цікавило ставлення педагогів до статевого виховання як складової виховної роботи, оцінка ними стану речей й проблем у цій сфері, судження щодо реалізації даного напрямку виховної роботи у власній діяльності, відображення її у планах роботи та у спілкуванні з батьками, використання сучасних методів, форм та засобів упровадження диференційованого підходу

до виховання і навчання хлопчиків та дівчаток. З якими актуальними проблемами статевого виховання педагоги зустрічаються в повсякденній роботі зі старшими дошкільниками.

Анкетування батьків мало за мету визначити особливості ставлення та спілкування членів родин з синами і доньками. *Анкета* (див. дод. 3) включала вісім запитань, за допомогою яких ми намагалися з'ясувати розуміння батьками поняття «статеве виховання», ставлення батьків до виховання хлопчиків та дівчаток; чи ставить дитина запитання, пов'язані з особливостями статевого розвитку і які відповіді дають батьки. Також цікавила думка батьків щодо статевого виховання їхніх дітей. Хто має займатися цим процесом: сім'я чи заклад дошкільної освіти.

Аналіз планів роботи вихователів

Згідно програми дослідження здійснювався аналіз річного плану педагогічної роботи. Наявність або відсутність питань та завдань, пов'язаних із проблемою статевого виховання дітей старшого дошкільного віку як важливої складової педагогічної діяльності мали засвідчити реальне ставлення педагогів до означеної проблеми, оцінку ставлення керівництва закладу дошкільної освіти, батьків. Нас цікавило, чи звертаються і як часто члени родини до вихователя із запитаннями, пов'язаними з статевим розвитком сина (доньки). Проаналізувавши плани вихователів та поспілкувавшись з ними виявилось, що в календарних планах окремий напрям «статеве виховання» відсутній. Робота планується в освітніх лініях «особистість дитини», «дитина в соціумі» і стосується здебільшого статевої приналежності, поведінки хлопчиків та дівчаток, а також їх поведінки (не ображати, дружити, бути ввічливими, поступатися місцем, допомагати один одному). В деяких випадках планується робота що стосується зовнішнього вигляду (здебільшого дівчаток - бути охайними, користуватися гребінцем) дітей. При вивченні окремих тем, згідно перспективного плану, більш ширше були реалізовані завдання щодо статевого виховання на заняттях з

ознайомлення з довкіллям, розвитком мови та при плануванні діяльності дітей протягом дня.

Найширше та досконаліше розглядається питання статевого виховання при вивченні таких тем тижня: «Мій дитячий садок. Я та мої друзі», «Ігри та іграшки», «Праця майстра величає», «Свято мам», «Чарівна країна радості. Прощання з дитсадком» (згідно перспективного плану), де реалізовані завдання щодо статевого виховання на заняттях з ознайомлення з довкіллям, розвиток мови та при плануванні діяльності дітей протягом дня. Однак ця робота не систематична, відсутня робота з батьками з даного питання. Батьки соромляться запитань з «статевого виховання» та не звертаються з ними до вихователів.

Таким чином, з метою дослідження сформованості статевої вихованості у дошкільників, було використано цілий комплекс методів, кожний з яких доповнював попередній, а всі разом дозволяли одержати цілісну характеристику досліджуваного явища, впливів сімейного та суспільного виховання на даний процес. Кожен наступний метод конкретизував та поглиблював одержані матеріали під час попередніх методів, допомагав глибше вивчити явище, яке досліджувалось.

2.2. Визначення рівнів статевої вихованості дітей 5-6/7 років

Проаналізувавши результати дослідження за визначеними нами методиками, ми прийшли до наступних висновків.

1. Методика «Статеві-вікова ідентифікація»

Було обстежено 37 дітей. 23 дитини (60%) вибрали картку, яка відповідає їхньому віку (дошкільне дитинство) та статі. 7 дітей (20%) ідентифікували себе з шкільним віком своєї статі. Ще 7 дітей (20%) ідентифікували себе з немовлям, при цьому 2 дитини обрали немовля протилежної статі.

.При викладенні послідовності з вікових образів 19 дітей (51%) правильно обрали немовля своєї статі (яким він був раніше) і виклали ланцюжок з картинок, а 49% робили це з допомогою дорослого. 5 (14%) дівчаток плутались між юністю та зрілістю, 7 (19%) хлопчиків- між зрілістю та старістю. Троє (8%) дітей взагалі не могли викласти послідовність з картинок.

12 (32%) дітей найбільш привабливим віком назвали юність, при цьому 1 (3%) дівчинка вибрала картинку протилежної статі, 11(30%) дітей привабливим вважають дошкільне дитинство, 7(19%) дітей-шкільний вік та 7(19%) –немовлячий вік.

Непривабливим віком для більшості дітей була старість- 26(70%) дітей, при цьому 6 (16%) вибрало старість протилежного віку. 7 (19%) дітей непривабливим вважають немовлячий вік, 4(11%) дітей непривабливим вважають дошкільний вік протилежної статі.

Індивідуальна бесіда «Я- дівчинка, я- хлопчик»

Проаналізувавши відповіді дітей на запитання бесіди, отримали наступні результати. Всі 37 дітей (100%) дали правильну відповідь щодо статевої приналежності та виключили зміну статі після сну.

На запитання « чим відрізняються дівчатка від хлопчиків або навпаки» 24(65%) дітей відповіли , що зовнішнім виглядом (дівчатка мають довге волосся, а хлопчики роблять стрижки, хлопчики носять хлопчачий одяг- штани, шорти, а дівчатка-плаття, спідниці, дівчатка носять прикраси та фарбують губи, у них різне взуття); 8(22%) дітей відповіли, що вони граються в різні ігри (дівчатка-ляльки, м`які іграшки, скакалки, хлопчики- машинки, конструктори, м`яч), 2 (5%) дитини відповіли, що вони відрізняються фізичним розвитком (хлопчики сильніші, а дівчатка тендітніші), 3 (8%) дитини наголосили, що вони мають різні імена (хлопчачі та дівчачі).

На запитання «ким будуть» 100% (37) дітей дали правильну відповідь: дівчатка будуть жінками, а хлопчики-чоловіками.

100% дітей відповіли також правильно: дівчатка стануть мамами, а хлопчики- татами.

Таким чином, ми з'ясували, що досліджувані 5-7 років ідентифікують себе з своєю статтю, називають особливості, за якими вони це визначають. Водночас слід констатувати, що при цьому незначна кількість дошкільників орієнтувалася окрім зовнішніх характеристик (одягу, зачіски, вибору ігор та іграшок, особливостей поведінки), на фізичний розвиток, імена. Дехто з дітей вказав на можливість дівчаток і неможливість хлопчиків у майбутньому народжувати дітей. З'ясувалося, що більшість дітей старшого дошкільного віку соромляться говорити на делікатні теми, що засвідчує, що дорослі уникають розмов, пов'язаних з біологічними аспектами проблеми.

Проективна методика «Намалюй людину»

Аналіз 37 малюнків досліджуваних (людини своєї, протилежної статі, себе) засвідчив таке: переважна більшість дошкільників 5-6/7 років життя ідентифікує себе з представником своєї статі, правильно передає образ жіночого та чоловічого тіла у малюнку. Виявлено, що дітям легше деталізувати фігуру представника своєї статі (хлопчикам – чоловіка, дівчаткам – жінку). Водночас встановлено, що дівчатка вдаліше деталізують фігури, використовують ширшу кольорову гамму, приділяють більше за хлопчиків уваги деталізації зачіски, одягу, прикрас. Здебільшого фігури, намальовані представницями слабкої статі, статичні. Малюнки хлопчиків більш одноманітні, здебільшого однокольорові, схематизовані, проте зображення динамічні. Констатовано, що і хлопчикам (особливо), і дівчатам (меншою мірою) виявилось непросто деталізувати обличчя – не лише людини своєї та протилежної статі, але і своє власне. Окремі діти, частіше хлопчики, взагалі не деталізували обличчя, не дуже опікувалися тим, щоб зобразити на ньому усі необхідні частини (очі, ніс, рот).

Було встановлено, що у 75% дітей сформоване позитивне емоційне ставлення до себе як представника певної статі, на що вказувало різноманітність кольорів та зображення більшої кількості елементів деталей тіла при зображенні себе; 25% досліджуваних ставляться до себе байдуже (використовували однакову кількість кольорів, малу кількість деталей тіла, тощо).

Ситуації морального вибору

За допомогою використання ситуацій морального вибору, нам вдалося виявити наявність у старших дошкільників адекватної/неадекватної статево-рольової ідентифікації, розвиненість позитивного/негативного ставлення до своєї статевої належності та однолітків.

У результаті аналізу виборів досліджуваних, було отримано такі результати: 75% старших дошкільників зупинили свій вибір на виді діяльності, який відповідає їх статевій належності, партнером було вибрано представника своєї статі; 15% дітей відповідно до своєї статевої належності підібрали і вид діяльності, проте зазначили, що бажають гратися самі, без інших дітей; 10% для виду діяльності, що за своїм характером відповідала їх статевій належності, у якості партнера вибрали представника протилежної статі.

Хлопчики найчастіше вибирали ігри у машинки, роботів, будівництво різних споруд із конструктора та кубиків, друковані настільні ігри, рідше – розфарбовування та малювання. Дівчатка вибирали ляльки, сюжетно-ролові ігри, малювання та розфарбовування, складання пазлів, однак їх вибір також зупинявся і на іграх з конструктором, для будівництва, як правило, будинків для ляльок. Матеріали та атрибути усі старші дошкільники підбирали відповідно до вибраного виду діяльності.

Таким чином, можна стверджувати, що у більшості дітей старшого дошкільного віку сформовані адекватна статево-рольова ідентифікація та позитивне ставлення до своєї статевої належності.

Метод *спостереження* дозволив нам з'ясувати сформованість / несформованість статево-рольової поведінки у дітей під час різних видів діяльності. Було виявлено 47% дітей, які позитивно ставляться до своєї статевої належності, завжди поведуться відповідно до своєї статі, дотримуються культури поведінки з іншими дітьми і вміють будувати взаємостосунки з представниками своєї і протилежної статі. Дані характеристики поведінки дітей були стабільними і не залежали від ситуацій, емоційного настрою самих дітей та статевої належності однолітків.

43% дітей, які не завжди вибирають стиль поведінки, що відповідає їх статевої належності, характеризуються менш розвиненими статевою ідентифікацією та диференціацією, ступенем засвоєння зразків статево-рольової поведінки. Такі діти позитивно ставляться до своєї статевої належності, однак поведінка цих дітей не стабільна і залежить від ситуації, їх емоційного стану, настрою та статевої належності однолітків.

10% дошкільників характеризуються нерозвиненою статевою ідентифікацією та диференціацією, незнанням та недотриманням культури поведінки з представниками обох статей, відсутністю емпатії та невмінням взаємодіяти з однолітками незалежно від їх статі.

Таким чином, нами було виділено три групи дітей, які відрізнялися один від одного стилем поведінки, ставленням до однолітків, умінням ототожнювати себе з представником своєї статі та називати відмінності – протилежної.

Методика «Незакінчені ситуації» (О.Іванова)

Аналіз даних, одержаних з допомогою даної методики дозволив з'ясувати, що переважна більшість хлопчиків дошкільного віку обирали для своїх ігор спортивні майданчики, хлопчачі іграшки, книжки про пригоди та подорожі. В іграх у сім'ю вони надавали перевагу ролям брата, тата, дідуся, дядька, приємного сусіда. Граючи з будівельним матеріалом, вони будували різні види транспорту, будинки, перевозили вантажі, керували вантажівками,

літаками, кораблями. Ми з'ясували, що 25,2% хлопчиків зупинили свій вибір на спортивній кімнаті із тренером; 38,4% хлопчиків вибрали кімнату, де є конструктор, кубики, машинки та роботи; 16,2% забажали грати у гру «Будинок», виконуючи у ній роль господаря, батька чи чоловіка; 20,2% хлопчиків для гри вибрали куточок, де можна побути казковим героєм, перевагу надавали супер-герою. Отже, можна констатувати, що хлопчики 5-6/7 років у переважній своїй більшості ідентифікують свою поведінку з статево-рольовими стандартами.

Як і очікувалось, переважна більшість дівчаток старшого дошкільного віку, надала перевагу фемінним способам поведінки. Встановлено, що 50% дівчаток здебільшого обирали для своїх ігор ляльки, казки та розмальовки про принцес, охоче перевдягалися, прикрашали себе. Дівчатка уміло копіювали поведінку старшої сестри, мами, бабусі; займалися домашніми справами, гойдали малечу. Частково використовували будівельний матеріал для побудови будинку, меблів, посуду, виготовлення гойдалки або пісочника. Охоче зображували похід у гості та запрошення гостей до себе. Надавали перевагу грі «Сім'я»; 16,5% дівчаток надали перевагу іграшковому будинку з ляльками, і машинкам, бо «лялькам треба їздити на роботу і у магазин»; 28% дітей перевагу надавали іграшкам для спортивних ігор: скакалка, обруч, м'яч, пояснюючи це тим, що дівчатка мають зберігати фігуру; 5,5% дівчаток надавали перевагу хлопчачим видам діяльності та іграшкам, що засвідчує наявність в них інтересу, що не відповідає їх статевим особливостям. Проте можна констатувати, що здебільшого поведінка дівчаток відповідає статево-рольовим стандартам.

Узагальнивши результати виконаних завдань, відповідей дітей під час бесіди та результатів спостереження, враховуючи попередньо виділені *критерії та показники*, нами було виокремлено рівні сформованості статевої вихованості у дітей дошкільного віку: *достатній, середній, низький*.

Таблиця 2.4.

Якісно-кількісна характеристика рівнів сформованості статевої вихованості старших дошкільників

Рівні	Якісні характеристики проявів статевої вихованості	Кількість досліджуваних (у%)
Достатній	Дошкільники характеризуються збалансованістю статевої свідомості, ціннісного ставлення до своєї статевої належності та статево-рольової поведінки. Мають сформовані морально-етичні уявлення. Володіють доступними віку знаннями про сім'ю, статеві ролі чоловіків і жінок у суспільстві та сім'ї, про свою статево належність та її незворотність. Задоволені своєю статевою належністю, морально орієнтовані, володіють життєво необхідними гігієнічними уміннями і навичками. Володіють навичками статево-рольової поведінки, умінням налагоджувати конструктивну й доброзичливу взаємодію з представниками своєї та протилежної статі.	40
Середній	Характеризуються певним дисбалансом сформованості статевої свідомості, ціннісного ставлення до своєї статевої належності та статево-рольової поведінки. У дітей сформовані елементарні морально-етичні уявлення, знання про сім'ю, статеві ролі чоловіків і жінок у суспільстві та в сім'ї. Моральна спрямованість дій поєднується з егоїстичною, моральні якості проявляються ситуативно і здебільшого вибірково. Статева ідентичність адекватна. Володіють достатнім уявленням про уміння і навички статево-рольової поведінки, проте проявляють їх періодично, частіше за все після нагадування дорослих. Самооцінка завищена. Діти цієї категорії відчують складності у встановленні контактів з представниками своєї та протилежної статі.	42
Низький	Мають низькі показники статевої свідомості, ціннісного ставлення до своєї статевої належності та навичок статево-рольової поведінки. Здебільшого ці дошкільники володіють лише окремими, часто помилковими морально-етичними уявленнями, знаннями про сім'ю, про статеві ролі чоловіків і жінок у суспільстві та сім'ї, про свою статево належність. Моральні якості проявляються слабо й рідко. Статева ідентичність адекватна,	18

	<p>проте репертуар статеких ролей засвоєно слабо. Статорольова поведінка відповідає існуючим в суспільстві моделям поведінки чоловіка і жінки. Однак, діти не можуть самі себе оцінити, орієнтуються на оцінки авторитетних дорослих. Вони вирізняються байдужим ставленням до оточуючих, важко встановлюють контакти як з представниками своєї, так і протилежної статі.</p>	
--	---	--

Отже, аналіз результатів проведеного дослідження дає нам можливість говорити про те, що у дітей старшого дошкільного віку переважно сформована статева вихованість, оскільки переважна більшість дітей знаходяться на достатньому та середньому рівнях сформованості даної якості. Однак, 18% дошкільників знаходяться на низькому рівні сформованості статевої вихованості, що й актуалізує необхідність організації системи роботи щодо формування статевої вихованості у дітей 5-6/7 років.

2.3. Вплив дорослих на формування статевої вихованості дітей 5-6/7 років

Іншою важливою ланкою нашої роботи є вивчення впливу педагогів та батьків на формування статевої вихованості дітей.

У результаті анкетування було встановлено: 35% вихователів вважають, що зміст статевого виховання передбачає засвоєння дітьми знань про взаємини дівчаток та хлопчиків, що в свою чергу формує культуру поведінки; 25% засвоєння статеких ролей та позитивного ставлення до своєї та протилежної статі; 20% – наданні знань щодо особливостей власного розвитку і представників протилежної статі; на думку 10% опитаних, зміст статевого виховання виявляється у поясненні лише правил поведінки з іншими, залежно від їх статі; а ще 10% – у поясненні лише взаємовідносин між людьми різної статі. Ніхто з вихователів не зазначив, що зміст статевого виховання полягає у формуванні у дитини свідомого ставлення до своєї статі, розвитку статевої ідентифікації та диференціації.

Вихователі вважають, що статеve виховання дітей необхідно здійснювати з дошкільного віку (64% педагогів), решта-36 % - з раннього, обґрунтовуючи свою відповідь тим, що у 3 роки дитина визначає себе як особистість та усвідомлює свою статеvu належність. Більшість із опитаних вихователів – 70% – вважають, що педагог, який здійснює статеve виховання повинен бути компетентним з даного питання, відповідальним, толерантними; 30% – має бути доброзичливим, другом та взірцем поведінки для дитини, креативним.

Відповідаючи на запитання «З якими актуальними проблемами статевого виховання Ви зустрічаєтесь у повсякденній практиці роботи із старшими дошкільниками?», 45% вихователів однією із таких актуальних проблем вважають відсутність у дітей знань культури поведінки з представниками своєї та протилежної статі, вирішення спірних питань за допомогою бійки, невміння взаємодіяти з представниками своєї та протилежної статі; 30% опитаних поряд із вище зазначеними проблемами вказали виховання дітей в неповних сім'ях, коли, у більшості випадків, хлопчики не мають прикладу поведінки представника своєї статі; для 15% вихователів проблеми, які виникають під час статевого виховання старших дошкільників полягають у тому, що діти досить часто ставлять «незручні» запитання; 10% вихователів зазначають, що батьки відмовляються відповідати на запитання їхніх дітей, або вигадують різні історії як дитина з'явилася на світ. І такі відповіді формують у дитини викривлене уявлення щодо їхнього народження, адже дитині необхідна правдива, але тактовна інформація, яку вона здатна сприйняти залежно від свого віку.

Останнє питання анкети стосувалося чинних освітніх програм, в яких висвітлено питання статевого виховання дітей. Нами було з'ясовано, що 60% вихователів виділили програму «Соняшник». Це дає підстави вважати, що педагоги знають зміст даної програми і орієнтуються в питаннях статевого виховання, визначених у програмі, оскільки у програмі наголошується на здійсненні диференційованого підходу до виховання хлопчиків і дівчаток;

простежується ускладнення завдань статевого виховання дітей відповідно їх віку. 20% вихователів виділили програми «Дитина», «Українське дошкілля», «Я у Світі».

Решта (20%) вихователів виділили Базовий компонент дошкільної освіти та Закон України «Про дошкільну освіту». Це говорить про те, що педагоги не диференціюють освітні програми і державні документи.

До найбільш ефективних методів і форм роботи з статевого виховання дітей старшого дошкільного віку вихователі назвали довірчі бесіди, читання дитячої літератури, більш часте надання дітям права вільного вибору видів діяльності, змісту та матеріалів для творчих занять, використання творів мистецтва, зокрема художніх картин та скульптур.

Отже, можна зробити висновок про те, що: більшість з опитаних нами вихователів правильно розуміють зміст статевого виховання (однак не включають у нього поняття «статева вихованість») та визначають якості, необхідні педагогу для здійснення даного напрямку роботи; більшість вихователів вважають дошкільний вік найбільш сприятливим для початку статевого виховання; найбільш актуальними проблемами, з якими зустрічаються вихователі під час статевого виховання старших дошкільників є відсутність у дітей знань культури поведінки з представниками своєї та протилежної статі, небажання батьків давати правдиві відповіді на запитання дітей щодо їх народження, а також виховання дітей у неповних сім'ях. Більшість вихователів добре орієнтуються у питаннях статевого виховання, висвітлених у чинних програмах розвитку та виховання дітей дошкільного віку, формах і методах роботи в означеному напрямку.

Відповіді батьків на запитання анкети засвідчили різне розуміння ними змісту поняття «статеве виховання»: 40% батьків вважають, що статеве виховання полягає у наданні інформації дитині про анатомічну будову хлопчиків та дівчаток, правила особистої гігієни, формування у неї розуміння про відносини між чоловіком та жінкою відповідно до її віку, створення сім'ї, народження дітей; 35% - формування у дітей правильного ставлення до

представників іншої статі; 12,5% батьків зазначили, що зміст статевого виховання дітей полягає у «вихованні дитини відповідно до її статі», не пояснивши, які саме аспекти вони включають у цей процес; на думку 5%, статеve виховання є підготовкою дитини до дорослого самотійного життя; 2,5% опитаних вважають статеve виховання складовою загального процесу виховної роботи дитячого садка, школи та сім'ї; 5% – не змогли дати визначення поняття, пропустивши дане питання.

Більшість батьків зазначили, що статеve виховання дитини слід починати з дошкільного віку, однак, 22% батьків зазначили шкільний вік, а 8% батьків зазначили, що статеve виховання необхідно організувати з того моменту, коли дитина почне цікавитися та ставити відповідні запитання дорослим.

Батьки вказали, що дітей різної статі потрібно виховувати по-різному. Намагалися розкрити особливості виховання хлопчиків та дівчаток, звертали увагу на трудові доручення, на модель поведінки дорослих, на виховання у хлопчиків мужності, а в дівчаток турботливості, чуйності, щирості, доброзичливості, правильного розуміння хлопчиками і дівчатками їх майбутніх сімейних ролей.

Було з'ясовано, що більшість батьків, здійснюючи статеve виховання своїх дітей використовують бесіди про гігієну тіла, відмінності про будову тіла хлопчиків та дівчаток, взаємостосунки чоловіка та жінки; пояснення правил поведінки з іншими дітьми, того як повинен(на) поводити себе хлопчик/дівчинка; відповідають на запитання дітей. Значно менша кількість батьків зазначили, що використовують спеціальну літературу – ілюстрована книга для дітей «Як я з'явився на цей світ».

45% опитаних батьків вважають, що займатися статеvim вихованням дитини старшого дошкільного віку повинна сім'я (такий показник був отриманий у результаті того, що частина батьків ототожнюють статеve виховання із сексуальним, а тому інформація такого спрямування, на їх думку, повинна надаватися у сім'ї); 2,5% – вихователі та психолог у

дошкільному навчальному закладі; 32,5% – сім'я та дошкільний навчальний заклад шляхом співпраці; 15% батьків відповіли, що «немає потреби займатися статевим вихованням у цьому віці», «зарано для такого віку»; 5% осіб зазначили, що з часом дитина все необхідне засвоїть у процесі життєдіяльності.

На запитання «Чи ставить запитання Ваша дитина, пов'язані з її статтю, появою на світ, взаємовідносинами між дівчатками та хлопчиками?» 7,5% батьків відповіли «так, часто», 75% – «так, але це буває рідко», 17,5% – «ні».

Проаналізувавши отримані результати можна стверджувати, що більшість батьків розуміють сутність статевого виховання дитини; на думку інших батьків статеve виховання включає лише сексуальні аспекти життя людини. У значній частині сімей статеve виховання дітей здійснюється шляхом використання переважно бесід, пояснень батьків та надання відповідей на запитання дітей.

На думку значної частини сучасних батьків, статеvim вихованням дитини повинна здійснюватися сім'я, однак, серед них є й такі, які вважають, що з часом дитина самостійно все необхідне засвоїть у процесі життєдіяльності. Більше половини опитаних батьків зазначили, що уміють відповідати на такі запитання, підбираючи потрібні слова та зрозумілі пояснення, проте було виявлено групу батьків, які намагаються відповісти на запитання дитини, однак відчують труднощі та зазвичай стараються уникати таких розмов, бо не знають як правильно відповісти.

Таким чином, проаналізувавши відповіді батьків на запитання анкети, нами було виділено три групи батьків, що володіють певними рівнями обізнаності з даної проблеми:

I група – батьки, які розуміють сутність статевого виховання дитини, прагнуть сформувати у своєї дитини якості, притаманні представнику відповідної статі;

II група – батьки, що обмежуються тільки поясненням правил поведінки з представником протилежної статі та ототожнюють статеve виховання і з сексуальним;

III група: віднесено батьків, які не надають даній проблемі особливого значення, вважають, що всі необхідні знання дитина отримає самостійно в процесі життєдіяльності.

Таким чином, у процесі дослідження було встановлено, що педагоги визнають важливість проблеми статевого виховання зростаючої особистості, разом із тим не завжди застосовують диференційований підхід в процесі навчання і виховання. Не всі батьки приділяють належну увагу статевоmu вихованню своїх дітей, частина з них перекладають цю роботу на ЗДО, недостатньо розуміють значущість та сутність проблеми. Тому актуалізується необхідність оптимізації педагогічних умов, форм і методів, сприятливих для формування статевої вихованості дітей 5-6/7 років.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Комплексна методика констатувального етапу дослідження забезпечила обґрунтоване діагностування стану сформованості статевої вихованості дошкільників та чинників, що впливають на реалізацію даного процесу. Уможливила виділення нами рівнів сформованості статевої вихованості старших дошкільників та дала підстави для їх характеристики. На основі узагальнення наукових джерел критеріями та показниками статевої вихованості дошкільників визначено: *знання основних відмінностей представників чоловічої та жіночої статі*: основні та другорядні; відмінності хлопчиків-чоловіків, дівчаток-жінок; характеристика динаміки їхніх змін з віком; виділення сильних і слабких сторін кожної статі; *знає і може перерахувати, чого оточуючі очікування оточуючих від хлопчиків і дівчаток*; *позитивне ставлення до своєї статевої належності, визнання її сильних сторін*: прояв радості від того, що він (вона) хлопчик (дівчинка); повага до своєї статевої належності, переживання з приводу своїх вад; повага себе; позитивне ставлення до своїх майбутніх соціальних ролей на різних життєвих етапах; визнання досягнення представників протилежної статі; *орієнтація у поведінці та діяльності на статевої ролі стандарти, прагнення їх дотримуватися*: дотримання статевої ролі стандартів, намагання поводитися відповідно соціально схвалюваним зразкам поведінки; вияв поваги та доброзичливі взаємини з хлопчиками і дівчатками; уміння обирати ігрові ролі та атрибути відповідно статевої ролі стандартам.

На основі розроблених критеріїв та їх показників, нами було визначено рівні сформованості статевої вихованості у дітей: *достатній, середній, низький*.

Встановлено, що 40 % дошкільників, мають достатній рівень сформованості статевої вихованості; 42% -середній; 18% -низький.

Наявність дошкільників із низьким рівнем сформованості статевої вихованості актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до

формування в них даної якості.

З'ясовано, що на формування статевої вихованості дошкільників мають значний вплив педагоги закладу дошкільної освіти та батьки. Співставлення результатів анкетування засвідчує, що педагоги здійснюють статеve виховання дошкільників, однак, не завжди враховують особливості хлопчиків та дівчаток в освітньому процесі. Частина батьків виявляють байдужість до даної проблеми, перекладаючи основну роботу на ЗДО.

РОЗДІЛ III. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 5-6/7 РОКІВ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов оптимізації статевого виховання у закладі дошкільної освіти.

Аналіз наукової літератури та емпіричні дані констатувального експерименту засвідчили, що статева вихованість як результат статевого виховання дітей старшого дошкільного віку залежить від їхнього попереднього досвіду, від віку та системи сімейного та суспільного виховання. З огляду на те, що у процесі діагностики встановлено, що увага дорослих до проблеми є недостатньою, а форми і методи, що використовуються у виховній роботі – не завжди ефективними, на етапі формування актуалізувалася необхідність їх модернізації, надання їм системного характеру.

Науково обґрунтували і ввели у педагогіку *системний підхід* такі педагоги: П.Блонський, В.Сухомлинський, К.Ушинський, С.Шацький та інші. Саме *системний підхід* був одним з основних у педагогічній діяльності В.Сухомлинського. Педагог вважав, що за допомогою *системного підходу* можна пояснити закономірності зв'язків, які існують у будь-якому освітньому процесі і на основі цього організовувати свою роботу з дітьми для досягнення певних результатів. Сутність використання даного підходу полягає у тому, що він допомагає з'ясувати, чому відповідне явище чи процес протікає саме так, а не інакше[49].

На думку С. Гончаренка, сутність використання *системного підходу* у педагогіці полягає у розкритті цілісності певних об'єктів, процесів, шляхом виявлення в них різноманітних складових, типів зв'язків та зведення їх в єдине ціле. Системність є основою успіху в педагогічній діяльності[11]. Тому використання педагогами системного підходу сприятиме оптимізації процесу статевого виховання і формування у дошкільників статевої вихованості.

На основі аналізу наукових джерел з проблеми статевого виховання дошкільників та результатів, отриманих у ході здійснення констатувального експерименту, було визначено *педагогічні умови*, забезпечення яких сприятимуть формуванню у дошкільників зазначеної якості. У психолого-педагогічній літературі категорія «педагогічні умови» кваліфікується як процес, що впливає на виховний процес, як сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників і розглядається як видова щодо поняття «середовище», «обставина». З огляду на сказане вище, під *педагогічними умовами* статевого виховання ми розуміємо сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів, що обумовлюють процес оптимізації статевої свідомості, ціннісного ставлення до своєї статевої належності та умінню дотримуватися соціально схвалюваних статево рольових стандартів поведінки. Педагогічні умови цілеспрямовано створювалися нами з метою оптимізації освітнього процесу, підвищення ефективності статевого виховання дошкільників.

До таких педагогічних умов віднесено:

- *збагачення знань дітей про статеві особливості людей різних віково-статевих груп;*
- *вправлення дітей в уміння проявляти статево вихованість у спілкуванні та спільній з однолітками діяльності;*
- *взаємодія ЗДО та сім'ї щодо змісту, форм та методів статевого виховання дітей*

Перша педагогічна умова - *збагачення знань дітей про статеві особливості людей різних віково-статевих груп* - передбачає розвиток механізмів статевої ідентифікації, диференціації та соціалізації дошкільників; розширення, збагачення та систематизацію уявлень і знань досліджуваних старшого дошкільного віку про: показники статевої належності людей; статеві особливості та статево рольову поведінку дітей та дорослих; спільне-відмінне у якостях, інтересах, діяльності представників різних статевих груп.

На думку О.Кікінежді, «статево рольова ідентичність» постає як багаторівнева складноорганізована цілісність, що охоплює основний

(базовий) і периферичні комплекси характеристик статевої самосвідомості. У процесі онтогенезу вона представлена триєдиною структурою динамічного цілого: «Я як хлопчик/дівчинка», «Ми як хлопчики/дівчатка», «Вони – чоловіки/жінки» [15]. О.Чернова та Т. Фіяло, вважають, що результативність статевого виховання дошкільників залежить від наявності у них певного набору знань, перш за все, усвідомлення своєї статевої належності та відмінностей чоловічого й жіночого організмів[47].

Отже, перша педагогічна умова забезпечує послідовне та систематичне розширення у дошкільників знань про норми і правила статевої поведінки.

Друга педагогічна умова *-вправлення дітей в уміннях проявляти статево вихованість у спілкуванні та спільній з однолітками діяльності*-зумовлена тим, що сформована минулим досвідом статевої поведінки, наявний рівень статевої вихованості дитини частіше за все регулюються ззовні дорослими, в той час, як саморегуляція розвинена недостатньо. Життєві ситуації вимагають від дітей розвинених рефлексивних умінь, здатності визначати способи їх розв'язання, уміння контролювати свою поведінку, критично аналізувати дії та вчинки. Робота, спрямована на коригування й збагачення умінь хлопчиків і дівчаток 5-6/7 років передбачати наслідки своїх дій, на розширення уявлень про свої можливості та засвоєні форми статевої поведінки. Це має підвищити в них рівень довіри до себе та однолітків, актуалізувати значущість реальних досягнень.

Формування навичок статевої поведінки у спілкуванні з однолітками базувалося на умінні домовлятися, поступатися, співчувати, доводити свою правоту, узгоджувати дії під час спільної діяльності, брати до уваги інтереси партнера та рахуватися з його несхожістю на себе, визнавати власні помилки і чесноти інших тощо. М. Лісіна, Т. Рєпіна, О. Смирнова наголошують на тому, що старший дошкільний вік є найбільш сприятливим для освоєння соціально ціннісних моделей взаємодії дітей з дорослими і однолітками [28, 40, 45].

О.Кононко зауважує, що «дитина дошкільного віку вже здатна виокремлювати і називати почуття іншої людини, зрозуміти її стан та уміє на нього відгукуватися, виявляти емпатію і співчуття; може уникати конфліктів шляхом порозуміння, налагоджувати стосунки з однолітками та дорослими; будувати адекватну поведінку, виявляти гнучкість у пристосуванні до нових умов середовища та спілкування» [18, с. 5].

Таким чином, дана умова спрямована на формування у дошкільників уміння контролювати свою статево-рольову поведінку під час взаємодії з іншими дітьми та дорослими.

Третя педагогічна умова *-взаємодія ЗДО та сім'ї щодо змісту, форми та методів статевого виховання дітей-* ґрунтується на розумінні необхідності оновлення змісту та методів статевого виховання в закладі дошкільної освіти та сім'ї, реального запровадження особистісно орієнтованого та диференційованого підходів до виховання хлопчиків і дівчаток старшого дошкільного віку. На основі наукових праць І. Беха, О. Запорожця, О. Кононко, М. Лісіної, Т. Поніманської, ми виходили з розуміння, що виховний потенціал діалогового інтимно-особистісного спілкування реалізується за умови науково обґрунтованої його організації. Саме діалогічне інтимно-особистісне спілкування реалізує потребу дітей у визнанні й прийнятті іншими, особливо значущими і близькими людьми.

Використання комплексу інноваційних і традиційних методів формування гуманних взаємин в одно та різностатевому дитячому угрупованні забезпечить реалізацію останньої педагогічної умови. Дослідники Л. Артемова, А. Богущ, О. Запорожець, В. Котирло, О. Усова доводять, що сім'я і заклад дошкільної освіти, як перші соціальні інститути, виконують свої виховні функції і не можуть замінити один одного. Наші висновки підтверджують дослідження В. Бормотової, О. Чігінцевої, А. Сидоренкова про те, що нездатність батьків забезпечити потребу дітей старшого дошкільного віку у гармонійному спілкуванні призводить до порушення їхніх взаємин з однолітками.

Тому для забезпечення статевої вихованості у дітей необхідно створити ціннісно орієнтоване середовище в сім'ї та ЗДО, організацію дорослими ціннісно орієнтованої комунікації. Таке середовище у вказаних соціальних інститутах моделювалося нами спеціально. Діти й дорослі поставали перед необхідністю усвідомлювати, обговорювати та проживати ціннісні ситуації.

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що процес статевого виховання дітей 5-6/7 років буде ефективним за умови забезпечення балансу схарактеризованих вище педагогічних умов.

3.2. Методика формувального експерименту

Теоретичними засадами в організації формувального експерименту слугували наукові положення, запропоновані Л. Артемовою, І. Бехом, Н. Гавриш, А. Гончаренко, О. Кононко, Т. Поніманською, пов'язані з ідеями суб'єкт-суб'єктної взаємодії, гуманізацією освітнього процесу, вихованням у старших дошкільників свідомого ставлення до життя, ціннісним ставленням до себе та оточуючих людей.

Мета формувального експерименту полягала в оптимізації виховного процесу, спрямованого на формування статевої вихованості досліджуваних старшого дошкільного віку.

Робота передбачала організацію впливів на досліджуваних 5-6/7 років та дорослих - вихователів та батьків.

З метою формування основ статевої вихованості у хлопчиків і дівчаток старшого дошкільного віку було розроблено й апробовано систему статевого виховання, що включала серію занять та ігор розвивального характеру.

Дана система роботи передбачала забезпечення педагогічних умов шляхом використання набору методів впливу.

Відповідно, реалізуючи першу педагогічну умову— *збагачення знань дітей про статеві особливості людей різних віково-статевих груп*, нами

підібрані такі методи впливу: заняття, дидактичні ігри, читання й обговорення літературних творів відповідної спрямованості;

Педагогічна умова *вправління дітей в уміннях проявляти статево вихованість у спілкуванні та спільній з однолітками діяльності* забезпечувалась організацією сюжетно-рольових ігор, дидактичних ігор, створенням проблемних ситуацій, організація міні-центрів.

Для забезпечення третьої педагогічної умови *-взаємодія ЗДО та сім'ї щодо змісту, форм та методів статевого виховання дітей*, був підготовлений виступ на батьківські збори, пам'ятка для батьків; розроблена консультація для педагогів, тренінги.

Роботу з дітьми ми здійснювали у трьох напрямках, кожен з яких мав свою мету.

Перший напрям мав на меті збагачення, систематизацію знань дітей про якості, ознаки, особливості мужності, жіночності, про правильну статево-рольову поведінку. Ми прагнули розширити уявлення дошкільників про статеві відмінності, соціальні функції жінок і чоловіків, способи прояву взаємної турботи і поваги. Важливим завданням було формування у них початкових уявлень про мужність і жіночність, про соціально схвалювані статеві ролі, що відповідають віку. Робота сприяла розширенню уявлень дошкільників про схожість і відмінності між хлопчиками і дівчатками, елементарну інформацію про будову власного тіла.

Другий напрям підпорядковувався завданню збагачення системи ціннісних орієнтацій досліджуваних, формування у них позитивного ставлення до своєї статевої належності, розвиток уміння визнавати власні чесноти і вади однолітків протилежної статі, оволодіння способами прояву позитивного емоційного ставлення до осіб своєї та протилежної статі.

Третій напрям мав на меті активізацію ціннісного ставлення до себе та уміння досліджуваних без нагадування дорослих дотримуватися соціально схвалюваних стандартів статево-рольової поведінки. З цією метою

створювалися проблемні ситуації, які сприяли умінню старших дошкільників використовувати накопичені знання і досвід.

У процесі організації формувального експерименту було організовано цикл тематичних занять –«*Це я*»,(див. дод К) «*Походження дівчачих та хлопчачих прізвищ*», «*Жіночі та чоловічі професії*». З метою засвоєння інформації щодо статевих особливостей, соціальних ролей та схвалюваної поведінки застосовано дидактичні ігри: «*Спільне й відмінне в нас*», «*Чим ми особливі*», «*Мої майбутні ролі*». З їх допомогою діти старшого дошкільного віку вправлялися у знаннях спільного і відмінного в хлопчиків-дівчаток та жінок-чоловіків, у здатності називати й обґрунтовувати свої майбутні соціальні ролі.

Читання та обговорення літературних творів відповідної спрямованості мало за мету сформувати у дітей позитивне ставлення до себе та інших, якості та вміння, притаманні дівчаткам і хлопчикам, ціннісні орієнтації у спілкуванні та поведінці з однолітками; закріпити правила взаємостосунків з ровесниками.

Читання літературних творів дорослим відбувалося під час ранкових зустрічей, прогулянок, у другій половині дня, включалося у хід заняття.

Після читання кожного твору було проведено бесіду з дітьми. Заохочувалося бажання досліджуваних наводити приклади з власного життя, які стосувалися теми літературного твору. Проводилось читання коротких оповідань В. Сухомлинського на етичні теми: "Бабуся відпочиває", "І уві сні пахнуть руки матері", "Дідова ложка" та ін; проведення сюжетно-рольових ігор в сім'ю, в яких діти проявити отримані знання і відповідні гендерні і моральні якості.

Для розширення уявлень про стать, про відмінності та схожість статей, про диференціацію якостей чоловіків і жінок було розроблено і застосовано в роботі дидактичні ігри: "Фоторобот", "Кожному своє", "Одяг для хлопчиків", "Одяг для дівчаток", "Одяг упереміш", "Зачіски", "Настрій", "Іграшка".

Сюжетно-рольові ігри : «У сім'ї», «У магазині», «У перукарні», «На будівництві», «У поліклініці» мали за *мету* сформувати у дошкільників знання про чоловічі і жіночі якості, професії; навчити розмежовувати чоловічі та жіночі обов'язки; виховати позитивне ставлення до себе як до майбутніх чоловіка/батька і жінки/матері, представника певної професії. Попередня робота передбачала проведення бесіди на основі власного досвіду про обов'язки у сім'ї та вміння жінок/дівчаток і чоловіків/хлопчиків; особливості професії продавця, охоронця, перукаря, будівельника, шофера, лікарів, медсестри.

Організація ігрової діяльності проводилася у першій та другій половині дня. У ході ігрової діяльності, діти відображали трудові дії дорослих жінок/дівчаток і чоловіків/хлопчиків та їхні стосунки, взаємодію, взаємозалежність. Відповідно до тематики гри використовувалися різні іграшки, предмети-замінники.

Розширення уявлень дітей про еталони чоловічої, жіночої поведінки та дружні взаємовідносини, проводилося в процесі бесіди "Мій улюблений казковий герой", в ході якої дітям пропонувалося назвати героїв казок і властиві їм статево-рольові якості, які приваблюють хлопців у літературних героях.

Дидактична гра «Що означають наші імена?» (див.дод.Л) (автор Людмила Шелестова) була спрямована на закріплення умінь дітей ідентифікувати себе з певною статтю та знань про жіночі й чоловічі імена; формування позитивного ставлення до свого імені та статевої належності; виховування поваги до інших людей. Вихователь називав імена дітей у тій послідовності, у якій вони сиділи по колу; після назви конкретного імені дошкільника, усі разом називали пестливі його форми, а потім дорослий розповідав, що означає це ім'я.

Інформація про значення імен дітей була лаконічною та подана у доступній формі для розуміння вихованцями.

Вправляючи дітей в уміннях проявляти статево вихованість у спілкуванні та спільній діяльності з однолітками, ми залучали дітей до спільної трудової діяльності, в процесі якої діти набували вмінь спілкуватися з представниками протилежної статі.

На цьому етапі створювалися проблемні ситуації, метою яких було закріплення отриманих знань і вдосконалення їх у повсякденній життєдіяльності. Досліджуваним старшого дошкільного віку належало проявити себе представником певної статі, який орієнтується на соціально схвалюваний стандарт поведінки: поступитися стільцем дівчинці, підняти коробку, що впала, запропонувати допомогу, виявити турботу, підтримати, заспокоїти тощо.

Для закріплення вміння поводитися відповідно належним статево рольовим стандартам, нами, разом з дітьми створювалися міні-центри. Кожен міні-центр позначався барвистими ілюстраціями, що орієнтувало представників тієї чи іншої статі на прояв якостей і поведінки, типових для них.

Організація міні-центрів "*Я - хлопчик*", "*Я - дівчинка*" передбачала не лише формування у досліджуваних уміння диференціювати статево рольові стандарти, норми, вимоги, але й на виховання соціально-моральних якостей, необхідних хлопчикам і дівчаткам обох статевих груп - доброти, чуйності, охайності, ввічливості, чесності.

Організація міні-центру для дівчаток передбачала наявність ляльок-дівчаток і ляльок-хлопчиків, посуду, меблів, лялькового гардеробу: суконь, блуз, фартухів, шапочок, косинок, пелюшок, постільного приладдя. Організація міні-центру для хлопчиків передбачала наявність конструкторів, ігрового транспорту, будівельних матеріалів, технічних конструкторів, механічних іграшок, матеріалу для майстерні: пила, молоток, обценьки, дріль; атрибути до сюжетно-тематичних ігор.

У міні-центрі спільної діяльності були розміщені дидактичні ігри, матеріал для творчості, художня література різної спрямованості (казки,,

тематичні альбоми, настільно-друковані ігри, головоломки, мозаїки, що є рівноцінними для хлопчиків і дівчаток.

Міні-центр професій включав атрибути до сюжетно-рольових тематичних ігор: "Перукарня", "Лікарня", "Магазин", "Школа", "ДАІ", "Рятувальники", "Пожежні", «Військові». Програмою формування передбачалося, що діти за власним бажанням, але під контролем дорослого визначаються з вибором тематики гри, сюжетом, ролями, партнерами. У контексті означених вище задач були організовані сюжетно-рольові ігри в сім'ю, в яких дітям належало проявити отримані знання і відповідні статеві якості.

Нами було використано *розігрування проблемних морально-етичних ситуацій* за методикою групи авторів: О.Чернової, Т.Фіяло, М.Пермяк (див. дод. М). *Метою* яких було збагачення знань дошкільників про правила взаємостосунків з однолітками обох статей; вправлення в умінні встановлювати та підтримувати гуманні взаємини з представниками різної статі.

До обговорення було залучено усіх дітей підгрупи, кожен з них взяв участь у розігруванні ситуацій, вибір виконавців ролей здійснювався за допомогою лічилки.

Наступний етап формувального експерименту передбачав консультативно-просвітницьку роботу з *вихователями та батьками*.

У роботі з педагогами було реалізовано наступні завдання:

1. Збагачення змісту педагогічної діяльності завданнями, пов'язаними із організацією та підтримкою процесу статевого виховання.
2. Здійснення диференційованого підходу до виховання дошкільників з різним рівнем статевої вихованості.
3. Внесення коректив у зміст, методи та форми роботи з батьками, спрямованої на статево виховання дітей старшого дошкільного віку.

Для педагогів підготовлено і проведено *семінар-практикум «Особливості статевого виховання дошкільників»* (див. дод. Н)

Мета семінару: сформувати уявлення педагогічних працівників про особливості статевого виховання дітей дошкільного віку; урахування індивідуальних особливостей дітей, обумовлених їх статевою належністю під час здійснення освітньої роботи з ними.

Семінар-практикум містив елементи тренінгу та складався з теоретичної та практичної частин. Теоретична частина передбачала надання інформації про динаміку статевого розвитку дітей дошкільного віку та відмінності хлопчиків і дівчаток, які необхідно враховувати педагогам. З метою уникнення в учасників втоми та зниження рівня уваги і сприймання, повідомлення теорії чергувалося із виконанням завдань у парах. Практична частина включала у себе проходження тесту відповідної тематики, створення колажів під час роботи у підгрупах, виконання вправ.

У межах семінару-практикуму вихователям було надано також персональні картки-підказки «Відмінності хлопчиків та дівчаток», у яких було зазначено та охарактеризовано статеві особливості дітей обох статей, що виявляються у їх фізіології, фізичному розвитку, загальному розвитку особистості, емоційних станах, діяльності, мовленні, вихованості, ставленні до оцінки, адаптації до школи та особливостях сприймання, уваги, мислення.

Важливим напрямом нашої роботи було здійснення просвітницької роботи з *батьками*, що мала за мету усунути прогалини у статевому вихованні дошкільників. Цей напрям роботи реалізувався через застосування таких форм: проведення консультації та розробка пам'яток.

Проведення консультації «*Статеве виховання дітей*» (див.дод. О)здійснювалося під час батьківських зборів. *Метою* консультації було сформувати у батьків дітей старшого дошкільного віку правильне розуміння сутності статевого виховання, усвідомлення його важливості для розвитку дитячої особистості. Було наголошено на важливості співпраці закладу дошкільної освіти та сім'ї у даному напрямку роботи, сформульовано прості для виконання батьками рекомендації щодо статевого виховання своїх дітей вдома.

Пам'ятки (див.дод.П) для батьків мали за мету спрямувати батьків на вироблення правильної тактики статевого виховання своєї дитини вдома.

Рекомендації мали теоретично-практичне спрямування та були сформульовані, зважаючи на відсутність педагогічної освіти у більшості батьків. З метою зацікавлення батьків та уникнення негативної реакції на надання рекомендацій, кожному дошкільнику було запропоновано на такій пам'ятці намалювати себе.

Таким чином, на етапі формувального експерименту, нами було розроблено і впроваджено комплексну систему роботи, яка включала методи та засоби формування статевої вихованості у дітей старшого дошкільного віку та форми і методи консультативно-просвітницької роботи з педагогами та батьками.

3.3. Визначення ефективності педагогічних умов забезпечення статевої вихованості у дітей 5-6/7 років

Завершальним етапом дослідно-експериментальної роботи був контрольний етап експерименту, *мета* якого – здійснити порівняльну характеристику рівнів сформованості статевої вихованості у дітей старшого дошкільного віку до формувального етапу експерименту та після нього, визначення ефективності та результативності використання запровадженої методики, перевірка наукової гіпотези. Для детального вивчення і співставлення результатів, дана частина експериментальної роботи проводилась за схемою початкового етапу.

Дошкільникам були надані завдання до кожного критерію, аналогічні тим, що надавалися на констатувальному етапі експерименту.

Результати методики «*Статеві-вікова ідентифікація*» *Н.Л. Белопольської* засвідчили, що 82% дітей вибрали із запропонованих зображень дошкільника своєї статі, правильно встановили свій теперішній статево-віковий статус; 18% надали перевагу образу школяра своєї статі.

Значна частина дітей– 85% – правильно вибрали образи, якими вони були раніше і за віком, і за статевою належністю. Водночас, 15% дітям не вдалося правильно визначити свій минулий образ за віком.

Здійснивши обробку отриманих даних щодо послідовного викладу образу людини своєї статі, вдалося з'ясувати наступне: 52% досліджуваних у правильній послідовності виклали зображення всіх вікових етапів життя людини; 23% - зробили лише одну помилку, яка полягала у пропуску одного із зображень у послідовності вікових образів дошкільників (більша частина дітей пропускали зображення людини похилого віку); викладаючи послідовність із картинок, пропустили два зображення, або переставили два сусідні зображення місцями 25% (у більшості випадків це були вікові образи «юнак/дівчина» або «чоловік/ жінка»).

Порівнюючи з результатами, отриманими під час констатувального експерименту, ми бачимо суттєві зміни щодо збільшення кількості дітей, які засвоїли статево вікову ідентифікацію.

Проаналізувавши результати відповідей дітей на запитання бесіди, «Я – дівчинка, я – хлопчик» можна констатувати, що усі діти (100%) правильно назвали свою статево належність та заперечили можливість її змінності у реальному житті. 20% досліджуваних чітко зазначили, за яких обставин можлива зміна статі (відповіли: «... таке може бути лише у фільмах та іграх. Це фантастичні, видумані події»).

На запитання «чим відрізняються дівчатка від хлопчиків або навпаки» 85% дітей відповіли, що зовнішнім виглядом і особливостями поведінки (надавали характеристику хлопчику і дівчинці); коротку відповідь надали 15% дітей (наприклад: «відрізняються довжиною волосся та одягом»).

На запитання «ким будуть» 100% дітей дали правильну відповідь: дівчатка будуть жінками, а хлопчики-чоловіками, такі відповіді були і на констатувальному етапі.

Таким чином, ми з'ясували, що досліджувані 5-7 років ідентифікують себе з своєю статтю, називають особливості, за якими вони це визначають.

Найбільш значимою ознакою, за якою відрізняються хлопчики від дівчаток, а дівчатка від хлопчиків, для старших дошкільників залишилася довжина волосся та одяг. Однак, зросла кількість тих дітей, які поряд із даною ознакою почали звертати увагу на особливості поведінки та іграшки, характерні для представників своєї та протилежної статі. Таких дітей було 35%.

Таким чином, на основі аналізу отриманих даних можна зробити висновок, що діти чітко усвідомлюють свою статеву належність та її незмінність.

Результати проведеної методики «Намалюй людину» показали суттєві зміни в усвідомленні дитиною статевої ідентифікації та диференціації. З'ясувалося, що усі діти старшого дошкільного віку виявилися здатними до адекватної статево-рольової ідентифікації: на прохання намалювати людину (стать її не вказувалася) кожен із досліджуваних зобразив представника своєї статі.

Для 85% дітей характерним є сформоване позитивне емоційне ставлення до себе як представника певної статі, на що вказувало використання більшої кількості кольорів та використання більшої кількості елементів деталей тіла при зображенні себе; у 15 % досліджуваних ставлення до себе як до представника певної статі залишалось байдуже.

Було виявлено 65% досліджуваних з розвиненою статевою ідентифікацією та диференціацією, що проявлялося у різному способі зображення тулуба представників різної статі відповідно до норми, визначеної окремо для хлопчиків та дівчаток; 35% – з нерозвиненою належним чином статевою ідентифікацією та диференціацією.

Створення ситуації морального вибору сприяло виявити сформованість адекватної статево-рольової ідентифікації, розвиненість позитивного ставлення до своєї статевої належності та однолітків.

Було отримано такі результати: 85% (констатувальний експеримент 75%) старших дошкільників зупинили свій вибір на виді діяльності, який

відповідає їх статевій належності, партнером було вибрано представника своєї статі; 10% досліджуваних надавали перевагу самостійній діяльності (на констатувальному -15%); 5% (на констатувальному 10%)– у якості партнера вибрали представника протилежної статі.

Як і на попередньому етапі хлопчики надавали перевагу іграм з машинками, конструкторами тощо. Дівчатка- лялькам, малюванню та розфарбовуванню.

Таким чином, можна стверджувати, що у більшості дітей старшого дошкільного віку сформовані адекватна статево-рольова ідентифікація та позитивне ставлення до своєї статевої належності.

Проаналізувавши результати *спостереження*, було з'ясовано, що 57% (на констатувальному експерименті - 40%) дітей мають адекватну статево-рольову поведінку, позитивно ставляться до своєї статевої належності та дотримуються культури поведінки з іншими дітьми і вміють будувати взаємостосунки з представниками своєї і протилежної статі. Дані характеристики поведінки дітей були стабільними.

У 35% (на констатувальному – 42%) старших дошкільників була менш розвинена статева ідентифікація та диференціація, нижчий ступінь засвоєння зразків статево-рольової поведінки, що проявлялося у виборі тематики ігор та партнерів по грі і їх поведінці.

Дітей, у яких статева ідентифікація і диференціація нерозвинена стало 8% (на констатувальному етапі було 18%).

Результати аналізу методики «*Незакінчені ситуації*» суттєво не відрізнялися від результатів констатувального етапу. Оскільки хлопчики надавали перевагу спортивним майданчикам, машинкам, літакам, кораблям. Так само, граючись у сім'ю виконували роль тата, дідуся. Було з'ясовано, що дещо зменшилась кількість дітей, які зупинили свій вибір на спортивній кімнаті із тренером -22% (на констатувальному -25,2%), 35% (на констатувальному - 38,4%) хлопчиків вибрали кімнату, де є конструктор, кубики, машинки та роботи; збільшилась кількість дітей, які надали перевагу

сюжетно-рольовим іграм - 25% (на констатувальному -16,2%); 18% (на констатувальному -20,2%) хлопчиків для гри вибрали куточок, де можна побути казковим героєм.

Як ми бачимо, засвоївши статево-рольову поведінку представників своєї статі, хлопчики прагнули продемонструвати її, виконуючи ролі в процесі сюжетно-рольових ігор. Про що говорить збільшення відсотку дітей, які надали перевагу таким іграм.

Що стосується дівчаток, то 75% (на констатувальному 50%) обирали для своїх ігор ляльки та необхідну атрибутику: одяг, речі для дівчинки, косметику, гребінці, закладки тощо. 15% дітей (на констатувальному 16,5%). 10% дівчаток (на констатувальному 28%) перевагу надавали іграшкам для спортивних ігор. Дівчаток, які б надавали перевагу хлопчачим видам діяльності та іграшкам – не виявлено (на констатувальному етапі -5,5%).

Таким чином, можна стверджувати, що діти обох статей мають сформовану статево-рольову поведінку, адже кожен з них вибирав ті види діяльності і атрибути, які були притаманні представникам їхньої статі.

На прикінцевому етапі експериментального дослідження було проведено підсумкові зрізи з метою з'ясування ефективності розробленої методики формування статевої вихованості у дітей 5-6/7 років. Порівняльні дані рівнів сформованості статевої вихованості дітей дошкільного віку подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Порівняльні дані рівнів сформованості статевої вихованості дітей дошкільного віку на констатувальному і прикінцевому етапах (%)

Етапи експерименту	Рівні		
	Достатній	Середній	Низький
Констатувальний	40	42	18
Контрольний	57	35	8
Динаміка	+17	-7	-8

Як засвідчує таблиця, в дітей відбулися позитивні зміни. Так, достатнього рівня сформованості статевої вихованості досягли 57% дітей, (на констатувальному етапі їх було 40%). На середньому рівні стало 35% дітей (до початку навчання було 42 %). Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася з 18 % до 8 % . Зменшення відсотка дітей на середньому рівні відбулося внаслідок того, що дошкільники перейшли на вищий рівень, а із низького рівня, в свою чергу, піднялися на середній.

Отже, дані таблиці фіксують якісні зміни у кількісному вираженні рівнів сформованості статевої вихованості дітей старшого дошкільного віку. Це дає підстави говорити про ефективність комплексної системи виховання, застосованої на етапі формування.

Відповіді *вихователів* на запитання анкети після формувального експерименту суттєво не відрізнялися, однак нами були зафіксовані певні зміни, що відбулися завдяки формувальним впливам .

Переважає більшість педагогів визнали важливість своєчасної уваги до статевого виховання як одного з напрямів виховної роботи. Після формувального експерименту не лише відповіді педагогів на запитання набули більшої чіткості та обґрунтованості, але й змінилася реальна поведінка: вихователі частіше брали до уваги статеві відмінності дітей (у зверненнях до них, в оцінці їхніх досягнень, у наданні допомоги й підтримки

у складних ситуаціях). Вони частіше здійснювали диференційований підхід на заняттях та під час організації самостійної діяльності дітей старшого дошкільного віку.

До актуальних проблем статевого виховання, з якими найчастіше зустрічаються вихователі у повсякденній практиці роботи із старшими дошкільниками, 70% педагогів виділили нерозвиненість усіх трьох компонентів статевої вихованості у дітей; для 30% вихователів проблеми, які виникають під час статевого виховання старших дошкільників пов'язані із їх вихованням у неповних сім'ях, коли, у більшості випадків, хлопчики не мають прикладу поведінки представника своєї статі.

Встановлено, що кожен з педагогів у зміст поняття «статеве виховання» почали включати статево вихованість як результат та показник ефективності даного процесу. До чинників впливу на процес статевого виховання додалися забезпечення відповідних педагогічних умов та підбір оптимальних методів впливу на дітей. Підвищилася обізнаність щодо освітніх програм дошкільної освіти, у яких висвітлено питання статевого виховання дітей на кожному з етапів дошкільного дитинства.

Аналізуючи відповіді *батьків* на запитання анкети, ми помітили позитивні зрушення щодо їхньої участі у формуванні статевої вихованості їхніх дітей. Батьки стали приділяти більше уваги статево вихованню своїх дітей. У більшості представників сімей (75%) зафіксовано намагання враховувати статові особливості своєї дитини, більшість батьків стверджують що почали більше читати та обговорювати твори художньої літератури, в яких характеризуються вчинки, дії, поведінка представників різної статі.

Переважає їх більшість визнала важливість статевого виховання, диференційованого підходу до розвитку, виховання та навчання дівчаток і хлопчиків в сім'ї. Їх відповіді набули більшої чіткості, впевненості, розгорнутості. Відповіді батьків на запитання анкети засвідчили різне розуміння ними змісту поняття «статеве виховання»: 68% опитаних у зміст поняття «статеве виховання» включили поведінку, яка відповідає статевої

належності дитини, оволодіння культурою та правилами взаєностосунків між дівчатками та хлопчиками); 21,5% – вважають, що статеве виховання полягає у наданні інформації дитині про анатомічну будову хлопчиків та дівчаток, правила особистої гігієни, формування у неї розуміння про відносини між чоловіком та жінкою відповідно до її віку, створення сім'ї, народження дітей; на думку 6,5% зміст статевого виховання дітей полягає у «вихованні дитини відповідно до її статі»; 6% батьків зазначили, що статеве виховання є складовою загального процесу виховної роботи дитячого садка, школи та сім'ї.

Отже, збільшилась кількість батьків, які почали правильно визначати суть статевого виховання дитини та відрізнити його від сексуального.

Більшість батьків (80%) стали вважати, що розпочинати статеве виховання потрібно з 3 років, однак залишився відсоток батьків (20%), які вважають, що статеве виховання має розпочинатися з шкільного віку.

Всі батьки погоджуються з тим, що дівчаток та хлопчиків слід виховувати по-різному та своїм прикладом демонструвати статевоюрольову поведінку.

85% батьків відповіли, що в сім'ї здійснюється статеве виховання, решта батьків зазначили: «частково». На питання «Чи ставить запитання Ваша дитина, пов'язані з її статтю, появою на світ, взаємовідносинами між дівчатками та хлопчиками?» 20% батьків відповіли «так, часто», 67,5% – «так, але це буває рідко», 12,5% – «ні».

Переважає більшість батьків (75%) зазначили, що намагаються в доступній формі дати відповіді на запитання дитини, які стосуються появи її на світ, 20% батьків намагаються відповісти на запитання дитини, однак відчувають труднощі; лише 5% осіб зазвичай стараються уникати таких розмов, бо не знають як правильно відповісти.

Таким чином, ми бачимо позитивні зрушення у розумінні батьками проблеми, яку вивчаємо. Досліджуваних, які проявляли байдуже ставлення до означеної педагогічної проблеми не виявилось.

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої експериментальної методики формування статевої вихованості у дітей 5-6/7 років, про що свідчить збільшення відсотку дошкільників з достатнім рівнем сформованості статевої вихованості і зменшення з низьким.

Результати проведеного анкетування педагогів засвідчують оволодіння ними методикою формування у старших дошкільників статевої вихованості. Система виховної роботи, спрямованої на педагогічну просвіту батьків, дозволила розширити уявлення батьків про значення статевого виховання, сприяла підвищенню рівня розуміння ними даної проблеми.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що висунуту гіпотезу у дослідженні доведено, основні висновки підтверджені, а це дає підстави зробити висновок про результативність здобутих теоретико-експериментальних даних.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ

Результати констатувального етапу дослідження дали підстави для обґрунтування педагогічних умов формування статевої вихованості у дітей 5-6/7 років, а саме: збагачення знань дітей про статеві особливості людей різних віково-статевих груп; вправлення дітей в уміння проявляти статево вихованість у спілкуванні та спільній з однолітками діяльності; взаємодія ЗДО та сім'ї щодо змісту, форм та методів статевого виховання дітей.

Розроблено систему роботи, яка включає методи та засоби ефективного формування статевої вихованості у дітей 5-6/7 років. У роботі з дошкільниками використані такі методи: заняття, дидактичні ігри, читання й обговорення літературних творів відповідної спрямованості, організація сюжетно-рольових ігор, дидактичних ігор, створенням проблемних ситуацій, організація міні-центрів.

Робота з педагогами та батьками передбачала виступ на батьківських зборах, підготовку пам'ятки для батьків; консультацію для педагогів з елементами тренінгу.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо формування статевої вихованості у дітей.

Так, достатнього рівня сформованості статевої вихованості досягли 57% дітей, (на констатувальному етапі їх було 40 %). На середньому рівні стало 35 % дітей (до початку навчання було 42 %). Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася з 18 % до 8 % . Зменшення відсотка дітей на середньому рівні відбулося внаслідок того, що дошкільники перейшли на вищий рівень, а із низького рівня, в свою чергу, піднялися на середній.

Результати проведеного анкетування вихователів та батьків засвідчують оволодіння педагогами методикою формування статевої вихованості у дошкільників, а батьки стали більше уваги приділяти статево вихованню своїх дітей, створивши вдома відповідні умови.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення дослідження, ми прийшли до таких висновків за висунутими у дослідженні завданнями.

За першим завданням:

Уточнено зміст та структуру провідних категорій дослідження: «статеве виховання» та «статева вихованість дошкільників».

Статеве виховання науковці визначають як процес систематичного, свідомого, спрямованого впливу на психічний і фізичний розвиток хлопчика і дівчинки з метою оптимізації їх особистісного розвитку і діяльності в усіх сферах життя. Зміст статевого виховання у закладі дошкільної освіти включає в себе питання статевої відмінностей у природі та людському суспільстві, чоловічих та жіночих соціальних ролей, поняття сім'ї та прав й обов'язків її членів.

У процесі статевого виховання формується статева вихованість дошкільника. Під *статевою вихованістю дошкільника* розуміється такий рівень розвитку особистості, який засвідчується узгодженістю знань, ставлення та поведінки дошкільника, збалансованістю його статевої свідомості й поведінки, сформованістю суспільно значущих якостей. Компонентами статевої якості дитини є: когнітивний, емоційно-та діяльнісно-поведінковий.

Першоосновою статевого виховання дітей дошкільного віку є розвиток у них *статевої ідентифікації та диференціації*.

За другим завданням:

На основі узагальнення наукових джерел визначено критерії та показники рівнів сформованості статевої вихованості у дітей старшого дошкільного віку:

знання основних відмінностей представників чоловічої та жіночої статі (основні та другорядні; динаміка їхніх змін з віком; виділення сильних і слабких сторін кожної статі), позитивне ставлення до своєї статевої належності, визнання її сильних сторін (прояв радості від того, що

він (вона) хлопчик (дівчинка); повага до своєї статевої належності, переживання з приводу своїх вад; позитивне ставлення до своїх майбутніх соціальних ролей; визнання досягнення представників протилежної статі); *орієнтація у поведінці та діяльності на статеворольові стандарти, прагнення їх дотримуватися* (дотримання статеворольових стандартів, намагання поводитися відповідно соціально схвалюваним зразкам поведінки; вияв поваги та доброзичливі взаємини з хлопчиками і дівчатками; уміння обирати ігрові ролі та атрибути відповідно статевим стандартам).

Узагальнивши результати виконаних завдань та відповідей дітей під час бесіди, враховуючи попередньо виділені *критерії та показники*, нами було виокремлено рівні сформованості статевої вихованості у 5-6/7 років: *достатній, середній, низький*.

Встановлено, що 40 % дошкільників, мають достатній рівень сформованості статевої вихованості; 42% -середній; 18% - низький.

Наявність дошкільників із низьким рівнем сформованості статевої вихованості актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до формування в них даної якості.

За третім завданням:

Обґрунтовано вплив сімейного та суспільного виховання на статево вихованість старших дошкільників.

Встановлено, що більшість вихователів правильно розуміють зміст статевого виховання, хоча не включають у нього поняття «статева вихованість».

Здійснюючи статево виховання дошкільників, не завжди враховують особливості хлопчиків та дівчаток. Більшість вихователів вважають дошкільний вік найбільш сприятливим для початку статевого виховання. Найбільш актуальними проблемами, з якими зустрічаються вихователі під час статевого виховання старших дошкільників є відсутність у дітей знань культури поведінки з представниками своєї та протилежної статі, небажання

батьків давати правдиві відповіді на запитання дітей щодо їх народження, а також виховання дітей у неповних сім'ях.

Більшість батьків розуміють сутність статевого виховання дитини, однак частина з них під статевим вихованням розуміють лише сексуальні аспекти життя людини, і з часом дитина самотійно все необхідне засвоїть у процесі життєдіяльності. У значній частині сімей статево виховання дітей здійснюється шляхом використання переважно бесід, пояснень батьків та надання відповідей на запитання дітей.

Таким чином, не всі батьки приділяють належну увагу статево вихованню своїх дітей, частина з них перекладають цю роботу на ЗДО, недостатньо розуміють значущість та сутність проблеми. Тому актуалізується необхідність оптимізації педагогічних умов, форм і методів, сприятливих для формування статевої вихованості дітей 5-6/7 років.

За четвертим завданням:

Обґрунтовано комплекс педагогічних умов формування статевої вихованості дітей старшого дошкільного віку: збагачення знань дітей про статеві особливості людей різних віково-статевих груп; вправлення дітей в уміннях проявляти статево вихованість у спілкуванні та спільній з однолітками діяльності; взаємодія ЗДО та сім'ї щодо змісту, форм та методів статевого виховання дітей

Збагачення знань дітей про статеві особливості людей різних віково-статевих груп передбачає розвиток механізмів статевої ідентифікації, диференціації та соціалізації дошкільників; розширення, збагачення та систематизацію уявлень і знань досліджуваних старшого дошкільного віку про: показники статевої належності людей; статеві особливості та статево-рольову поведінку дітей та дорослих; спільне-відмінне у якостях, інтересах, діяльності представників різних статевих груп.

Вправлення дітей в уміннях проявляти статево вихованість у спілкуванні та спільній з однолітками діяльності зумовлено тим, що сформована минулим досвідом статево-рольова поведінка, наявний рівень

статевої вихованості дитини частіше за все регулюються ззовні дорослими, в той час, як саморегуляція розвинена недостатньо. Життєві ситуації вимагають від дітей розвинених рефлексивних умінь, здатності визначати способи їх розв'язання, уміння контролювати свою поведінку, критично аналізувати дії та вчинки.

Взаємодія ЗДО та сім'ї щодо змісту, форм та методів статевого виховання дітей ґрунтується на розумінні необхідності оновлення змісту та методів статевого виховання в закладі дошкільної освіти та сім'ї, реального запровадження особистісно орієнтованого та диференційованого підходів до виховання хлопчиків і дівчаток старшого дошкільного віку.

Процес статевого виховання дітей 5-6/7 років буде ефективним за умови забезпечення балансу схарактеризованих вище педагогічних умов.

Реалізація педагогічних умов на етапі формування забезпечувалась розробленою системою роботи, яка включала методи та засоби ефективного формування статевої вихованості у дітей 5-6/7 років. У роботі з дошкільниками використані такі методи: заняття; дидактичні ігри, читання й обговорення літературних творів відповідної спрямованості; організація сюжетно-рольових ігор, дидактичних ігор, створенням проблемних ситуацій, організація міні-центрів. Робота з педагогами та батьками передбачала виступ на батьківських зборах, підготовку пам'ятки для батьків, консультацію для педагогів з елементами тренінгу.

За п'ятим завданням:

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо формування статевої вихованості дітей старшого дошкільного віку. Так, достатнього рівня сформованості статевої вихованості досягли 57% дітей, (на констатувальному етапі їх було 40 %). На середньому рівні стало 35 % дітей (до початку навчання було 42 %). Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася з 18 % до 8 % . Зменшення відсотка дітей на середньому рівні

відбулося внаслідок того, що дошкільники перейшли на вищий рівень, а із низького рівня, в свою чергу, піднялися на середній.

Педагоги визнали важливість своєчасної уваги до статевого виховання як одного з напрямів виховної роботи. Не лише відповіді педагогів на запитання набули більшої чіткості та обґрунтованості, але й змінилася реальна поведінка: вихователі частіше брали до уваги статеві відмінності дітей (у зверненнях до них, в оцінці їхніх досягнень, у наданні допомоги й підтримки у складних ситуаціях). Частіше здійснювали диференційований підхід на заняттях та під час організації самостійної діяльності дітей. Встановлено, що кожен з педагогів у зміст поняття «статеве виховання» почали включати статеву вихованість як результат та показник ефективності даного процесу.

Система виховної роботи, спрямована на педагогічну просвіту батьків, дозволила розширити уявлення батьків про значення статевого виховання, сприяла підвищенню рівня розуміння ними даної проблеми.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

Проведене дослідження не вичерпує усіх проблем, пов'язаних з статевим вихованням дітей 5-6/7 років. *Перспективою* подальшої роботи є вивчення впливу різних членів родини на міру статевої вихованості дитини; дослідження наступності у статевому вихованні дошкільників та молодших школярів; розробка методичного забезпечення даного напрямку педагогічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрагам К.А. Нотатки про статеве виховання дітей у сім'ї / К.А.Абрагам // Айболить. – 1993. - № 3. - С. 58-60.
2. Абраменкова В.В. Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе / В.В. Абраменкова // Вопросы психологи. – 1987. - № 5. – С.70 – 77.
3. Аніщук А. М. Педагогічні умови оптимізації мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.08 / Антоніна Миколаївна Аніщук. – К., 2009. – 258 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М.Богущ, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук; авт. кол-в. // Спецвипуск журналу «Вихователь-методист дошкільного закладу», 2012. – 30 с.
5. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І.Білан; за заг. ред. О.В.Низковської, Тернопіль «Мандрівець», 2017.– 256 с.
6. Василенко Оксана Василівна. Педагогічні умови статевого виховання старших підлітків у позаурочній діяльності : дис... канд. пед. наук: 13.00.07 /Оксана Василівна Василенко // Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2006. – 228арк.: табл. – Бібліогр.: арк. 177-193.
7. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: науковий методичний збірник/ За ред. Т. В. Говорун –К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996. – 168 с.
8. Вихор С.Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового віку та раннього юнацького віку. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.07. / С.Т.Вихор // Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 23 с.
9. Говорун Т.В., Шарган О.М. Батькам про статеве виховання дітей / Т.В.Говорун, О.М.Шарган. – К., 1990.-160 с.

10. Гончаренко А.М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників: дисертація канд. пед. наук: 13.00.08 / А.М. Гончаренко // Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003. – 216 арк.
11. Гончаренко С.У. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі / С.У.Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін. ; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. – К., 2003. – 323 с.
12. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років / Г.В.Беленька, О.Л.Богініч, Н.І.Богданець-Білоskalенко та ін. ; наук. кер. В.О.Огнев'юк. – Київ, 2016. – 304 с.
13. Исаев Д.Н., Каган В.Е. Половое воспитание детей: Медико-психологические аспекты / Д.Н.Исаев, В. Е.Каган– [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. – Л., 1988. – 160 с.
14. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии / В. Е. Каган. – М., 1991. – 256 с.
15. Кікінежді О.М. Андрогінність як основа життєздійснення зростаючої особистості [Електронний ресурс] / О.М.Кікінежді. – Режим доступу: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v6/i9/18.pdf>
16. Колесов Д.В. "Беседы о половом воспитании"/ Д.В. Колесов - М., 1986 – 121 с.
17. Кон И.С. Психология половых различий / И.С.Кон // Вопросы психологи. – 1988. – № 2. – С.47-57.
18. Кононко О.Л. Запорука особистісного зростання дошкільника / О.Л.Кононко // Дошкільне виховання. – 1999. – № 10. – С. 5–7.
19. Кононко О.Л. Особистісна орієнтація – пріоритет сьогодення / О.Л.Кононко // Дошкільне виховання. – 2007. – № 5. – С. 3 – 4.
20. Кононко О.Л. Розвиток статевої свідомості хлопчиків і дівчаток у дошкільний період / О.Л.Кононко // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: наук.-метод. зб. – К., 1996. – С. 91-119.

- 21.Кравець В.П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості. Монографія / Володимир Петрович Кравець. – Тернопіль, 2008. – 476 с.
- 22.Крутій К.Л. Предметно-розвивальне середовище як чинник супроводу діяльності дітей / К.Л. Крутій // Дошкільна освіта. – 2008. – № 2(20). – С. 9–20.
- 23.Кузнєцова О.А. Статеве виховання школярів: [навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл.] / О.А. Кузнєцова. – Миколаїв, 2004. – 176 с.
- 24.Кузнєцова О.А. Статеве виховання як педагогічна проблема / О.А. Кузнєцова // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського: Збірник наукових праць. – Одеса, 2002. – Вип. 4-8. – С. 66-73.
- 25.Ледовских Н. К. Педагогические условия полоролевого развития в старшем дошкольном возрасте / Н.К.Ледовских. – Москва, 1988.
- 26.Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – 2-е изд. – М., 1977. – 304 с.
- 27.Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкільця. Частина 2.. Навчальний посібник. - К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. - 360 с.
- 28.Лисина М. И. Психология самопознания у дошкольников / М.И.Лисина. – Кишинев, 1983. – 111 с.
- 29.Марьенко И.С. Основы процесса нравственного воспитания школьников / И. С. Марьенко. – М.: Просвещение, 1980. – 183 с.
- 30.Медведєв Г.П., Над'ярний А.В. Все починається в сім'ї...Із азбуки сімейного виховання / Г. П. Медведєв., А.В.Над'ярний. – К., 1983. – 104 с.
- 31.Мезеря І.В. Актуальні проблеми статевого виховання на сучасному етапі / І.В.Мезеря. – Луганськ, 2003. – 64 с.
- 32.Мороз О.І. Формування міжособистісних взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку (в умовах навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок»): автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.І. Мороз. – К., 2011. – 20 с.

33.Олійник Л.М. Статеве виховання у дошкільних закладах та початковій школі : навчально-методичний посібник / Л.М.Олійник. – Миколаїв, 2011. – 128 с.

34.Палій А. Хлопчик і дівчинка/ А.Палій //Дошкільне виховання. – 1996. - № 10. – С. 14-15.

35.Піроженко Т.О., Ладивір С.О., Карасьова К.В., Соловйова Л.І. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку / Т.О.Піроженко, С.О.Ладивір, К.В. Карасьова, Л.І. Соловйова // Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України : проблеми загальної та педагогічної психології ; [за ред. С. Д. Максименка]. – К. – Т. XIII. – Ч. 1. – 2011. – С. 307–317.

36.Пісарєва О.В. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у спілкуванні старших дошкільників / О.В.Пісарєва // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2013. – Том IV. Психологія розвитку дошкільника. – Випуск 9. – С. 236–247.

37.Попова Н. Діагностика статевої вихованості дітей старшого дошкільного віку/ Н. Поповаhttps://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/55.pdf.pdf

38.Развитие общения у дошкольников / [под ред. А. В. Запорожца, М. И. Лисиной]. – М., 1974. – 288с.

39.Репина Т.А. Проблема полоролевой социализации детей / Т.А.Репина. – М., 2004. – 228 с.

40.Репина Т.А. Социально-педагогическая характеристика группы детского сада / Т.А. Репина. – Москва, 1988. – 207 с.

41.Родинно-сімейна енциклопедія. Авт. кол. В.М.Благінін, Н.І.Белкіна та ін.; За заг. ред. Ф.С.Аврата та ін. – К., 1996. – 438с.

42.Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологи / С.Л. Рубинштейн. – М., 1973. – 435 с.

43.Савченко Ю. Статеве виховання та статева просвіта дітей дошкільного віку / Ю. Савченко // Вихователь-методист дошкільного закладу – 2011. - № 5. – С. 33-39.

44.Савченко О. Я. Від людини освіченої – до людини культури. Ціннісні орієнтації загальноосвітньої підготовки учнів / О. Я. Савченко // Рідна школа. – 1996. – № 5-6. – С. 2-4.

45.Смирнова Е.О. Общение, деятельность и межличностные отношения в концепции М.И. Лисиной / Е.О.Смирнова // Вопросы психологии. – 2009. – №2. – С.116-124.

46.Смирнова Е.О. Особенности общения с дошкольниками / Е.О. Смирнова. – Москва, 2000. – 185 с.

47.Статеве виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. / авт.-уклад. О. С. Чернова, Т. І. Фіяло ; ред. О. С. Чернова ; Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В.Г.Короленка. - Запоріжжя : ЛПДС, 2009. - 196 с.

48.Столярчук Л.И. Педагогические аспекты полоролевого воспитания / Л.И.Столярчук // Педагогика. - 2003. - №5 (май-июнь). – С. 38 – 43.

49.Сухомлинський В.О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В.О. Сухомлинський. – Т. 3. – К., 1976. – С. 164-309.

50.Татаринцева Н.Е. Полоролевое поведение ребёнка как образ культурной жизни человека / Н.Е. Татаринцева // Ребёнок в мире культуры: Учебно-методическое пособие / Под ред. Р. М. Чумичевой. – Ставрополь, 1998. – 231 с.

51.Татаринцева Н.Е. О полоролевом воспитании в контексте современной педагогической реальности / Н.Е. Татаринцева // Дошкольное воспитание . – 2009. – № 3. – С. 28-33.

52.Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. / К.Д.Ушинський; пер. з рос. / ред кол.: В.М. Столетов (голова) [та ін.]. – К., 1983. – С. 253–255.

53.Формування статево-рольової поведінки у дошкільників / уклад. О. В. Кулаченко, І. В. Молодушкіна. – Харків, 2012. – 178 с.

54.Хрипкова А.Г., Колесов Д.В. В семье растут сын и дочь / А.Г.Хрипкова, Д.В. Колесов. – Москва, 1985.

55.Цюпак, І.М. Психолого-педагогічні засади статевого виховання дітей дошкільного віку [Текст] / І.М. Цюпак // Базова програма «Я у світі»: методичні рекомендації для вихователів ДНЗ / упоряд. О.Б. Полевікова. – Х.: Вид. група «Основа», 2010. – 335 [2]с. – (Серія «Дошкільний навчальний заклад. Вихователю»). – 268-274.

56.Шулигіна В. Гендерне виховання дітей дошкільного віку : досвід співробітництва учасників педагогічного процесу / Раїса Шулигіна, Валентина Мовчун file:///D:/Download/Vird_2014_35_23.pdf

57.Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П.Аксьонова, А.М.Аніщук, Л.В.Артемова; наук. кері. О.Л.Кононко.-Київ: ТОВ «МЦФЕР- Україна», 2019.-488 с.

